

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧІНИ

Факультет соціальної та психологічної освіти

Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітній ступінь магістр

на тему:

**ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З
ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ДІТЕЙ**

Виконала:

здобувачка II курсу, 262 групи
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітня програма «Соціальна робота»
Козин Марія Володимирівна

Керівник:

доктор філософії
з соціальної роботи,
доцент кафедри
соціальної педагогіки та соціальної роботи
Алла ВОЙТОВСЬКА

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент
Галина БОНДАРЕНКО

Умань 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ	6
1.1. Сутність поняття девіантної поведінки.....	6
1.2. Нормативно-правова база соціальної підтримки дітей з девіантною поведінкою.....	23
1.3. Соціально-психологічні особливості дітей з девіантною поведінкою.....	25
Висновки до розділу I	
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ДІТЕЙ	35
2.1. Обґрунтування форм і методів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків.....	35
2.2. Діагностика стану девіантної поведінки підлітків.....	53
2.3. Методичні рекомендації з реалізації форм і методів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків.....	58
Висновки до розділу II	65
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, супроводжуються глибокою кризою всіх сфер його життєдіяльності. При цьому стрімкими темпами відбувається заповнення соціального простору девіантними цінностями, порушення значною частиною індивідів існуючих норм права та моралі. За умов кризового стану суспільства особистість виявилася в складній ситуації вибору цінностей, пріоритетів, способів адаптації. І найбільш гостро ця проблема стоїть саме перед молоддю, найбільш уразливою категорією до формування різних видів девіацій.

Аналіз сучасних літературних джерел у галузі соціальної роботи показав, що проблему девіантної поведінки та її профілактики досліджували багато науковців, серед яких можна назвати такі імена, як Н. Агетик, Л. Артюшкіна, Г. Бевз, О. Безпалько, І. Белінська, Т. Василькова, Василькова, М. Галагузова, Н. Грінченко, Н. Заверико, І. Зверєва, С. Зінченко, А. Капська, Н. Квітковська, Л. Коваль, М. Ковальчук, І. Ковчіна, Л. Козаков, С. Коношенко, В. Курбатов, Т. Малихіна, Л. Мардахаєв, А. Мудрик, Р. Овчарова, С. Омельченко, В. Оржеховська, І. Пеша, А. Платонова, Л. Просандаєва, М. Фіцула, С. Харченко.

Проте, незважаючи на значний інтерес науковців до кожної з вищезазначених проблем, питання соціально-педагогічної діяльності щодо особливостей роботи соціального працівника з девіантної поведінки серед дітей залишаються недостатньо дослідженою як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Таким чином, актуальність проблеми, недостатня її розробленість зумовили доцільність нашого дослідження і дали підстави для визначення його теми: **«Особливості роботи соціального працівника з профілактики девіантної поведінки серед дітей».**

Мета роботи полягає у теоретичному дослідженні явища девіантної поведінки дітей та обґрунтуванні форм і методів роботи соціального працівника з профілактики девіантної поведінки.

Відповідно до мети дослідження визначено основні його **завдання**:

1. Вивчити сутність поняття девіантної поведінки.

2. Охарактеризувати нормативно-правову базу соціальної підтримки дітей з девіантною поведінкою.
3. Описати соціально-психологічні особливості дітей з девіантною поведінкою.
4. Обґрунтувати форми і методи соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків
5. Визначити рівень девіантної поведінки підлітків.
6. Розробити методичні рекомендації з реалізації форм і методів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків.

Об'єкт дослідження – девіантна поведінка дітей.

Предмет дослідження – форми і методи роботи соціального працівника з профілактики девіантної поведінки серед дітей.

Для вирішення поставлених у дослідженні завдань і отримання вірогідних даних нами було застосовано **комплекс методів** педагогічного дослідження:

- теоретичні: аналіз літературних джерел з проблеми формування різних форм девіацій у підлітковому віці і змісту соціально-педагогічної роботи щодо їх попередження; синтез та узагальнення здобутих результатів з метою визначення основних понять і встановлення стану розробленості досліджуваної проблеми; обґрунтування форм і методів соціально-педагогічної роботи щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків і методичних рекомендацій щодо її упровадження;
- емпіричні: педагогічний експеримент з метою визначення наявного рівня девіантної поведінки досліджуваної групи дітей в Старобабанівському ліцеї; спостереження, бесіди, анкетування, тестування, опитування.

Теоретичне значення дослідження полягає в глибокому вивченні питання дивіації, в уточненні суті цього поняття, розкритті специфіки профілактики цього явища та в специфіці поведінки дітей.

Практичне значення дослідження полягає в експериментальній перевірці, спрямованій на виявлення вад, визначення схильності до адиктивної, агресивної, деліквентної поведінки, в обґрунтуванні комплексу форм і методів

соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків та рекомендацій до них.

Експериментальна база дослідження. Старобабанівський ліцей Дмитрушківської сільської ради Уманського району Черкаської області. Загалом експериментом охоплено 40 респондентів.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні й розширенні розуміння проблеми дослідження; конкретизації та визначенні сутності різновекторних понять культури гендерної взаємодії (гендер, гендерна культура, гендерна взаємодія); в обґрунтуванні організаційно-методичного забезпечення виховання культури гендерної взаємодії у школярів.

Практичне значення дослідження підібрані діагностичні методики, запропоновані інтерактивні методи, форми й технології можуть використовуватись у цілеспрямованій систематичній роботі соціального робітника, а також здобувачами на етапі їх професійного навчання та практики у школі.

Основні ідеї та результати дослідження були представлені на засіданні кафедри, а також на науково-практичних конференціях та семінарах: II-а Всеукраїнська студентська науково-практична онлайн-конференція «Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни» (Умань, 2.02.2023); науково-практичний семінар «Перспективи ефективної роботи соціальних працівників з молоддю» (Умань, 15.02.2023), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Умань, 21.04.2023), VI Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (Умань, 31.05.2023), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 12.10.2023), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Педагогічне краєзнавство крізь призму історико-культурних явищ та процесів в Україні» (Умань, 21.11.2023).

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ

1.1. Сутність поняття девіантної поведінки

Девіантна поведінка визначається як поведінка, що відхиляється, тобто як окремі вчинки або система вчинків, що суперечать загальноприйнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам. Для характеристики відхилень використовують такі спеціальні терміни, як «делінквентність» і «девіантність». Розглянемо їх.

Термін «девіантна поведінка» можна застосовувати до дітей не молодше 5 років. Девіантна поведінка – це стійка поведінка особистості, що відхиляється від соціальних норм.

Девіант – індивід, що відрізняється за своїми особистісними характеристиками і поведінковим проявам від загальноприйнятих норм: соціальних, психологічних, етнічних, педагогічних, вікових, професійних та інших.

Конкретні причини поведінки неповнолітніх, що відхиляється:

- 1) прагнення отримати сильні враження;
- 2) захворювання дитини;
- 3) підвищена збудливість, невміння контролювати себе;
- 4) неблагополучна ситуація в сім'ї;
- 5) прагнення до самостійності і незалежності;
- 6) недолік знань батьків про те, як справлятися з важкими педагогічними ситуаціями;
- 7) відставання в навчанні;
- 8) зневага з боку однолітків;
- 9) нерозуміння дорослими труднощів дітей;
- 10) недостатня упевненість дитини в собі;
- 11) негативна оцінка дорослими здібностей дітей;
- 12) стресові життєві ситуації;

- 13) напружена соціально-економічна ситуація в житті дитини (погана забезпеченість, безробіття батьків);
- 14) приклади насильства, жорстокості, безкарності, одержувані із ЗМІ;
- 15) надмірна зайнятість батьків;
- 16) конфлікти з батьками;
- 17) велика кількість заборон з боку батьків(педагогів);
- 18) постійні нарікання, лайка в сім'ї;
- 19) слабкість інтелектуальної сфери дитини;
- 20) підвищена комунікативність дітей;
- 21) низький рівень емоційно-вольового контролю у дітей;
- 22) самотність, нерозуміння іншими;
- 23) зайвий контроль, авторитарність батьків(педагогів);
- 24) нездатність дітей чинити опір шкідливим впливам;
- 25) генетична схильність;
- 26) нерівномірність психофізичного і статевого дозрівання;
- 27) відсутність навиків соціальної поведінки;
- 28) зниження культури, інтелектуального рівня;
- 29) маса вільного часу;
- 30) нудьга, «просто так»;
- 31) бажання звернути на себе увагу;
- 32) неповні сім'ї;
- 33) економічна нестабільність;
- 34) вплив вулиці.

Серед причин підліткової і юнацької девіантності зустрічаються:

- причини, пов'язані з психічними і психофізіологічними розладами;
- причини соціального і психологічного характеру;
- причини, пов'язані з віковими кризами.

Делінквентна – девіантна поведінка, яка тягне за собою кримінальне покарання. Характерна для людей:

- з нестійким внутрішнім світом; людина здійснює злочин під

впливом обставин, що склалися, чи оточуючих осіб;

- з високим рівнем правосвідомості, але пасивним ставленням до інших порушників правових норм;

- можуть лише випадково вчинити злочин.

У таких людей сила спонукального мотиву гальмує аналіз негативних його наслідків. Часто делінквентні дії опосередковуються ситуаційно-імпульсивними чи афективними мотивами. Ці мотиви реалізуються без етапу попереднього планування і вибору адекватних об'єктів, цілей, способів і програми дії для задоволення актуальної потреби.

Делінквентна поведінка може проявитися, в бешкетництві і бажанні порозважатись (наприклад, підліток з цікавості може кидати з балкону важкі предмети в перехожих, отримуючи задоволення від точності попадання).

2. Адиктивна поведінка – одна з форм девіантної поведінки з формуванням прагнення до втечі від реальності, через вживання речовин чи фіксацію уваги на видах діяльності, що підтримують інтенсивність емоцій.

Основний мотив особистостей, схильних до адиктивних форм поведінки, - активна зміна психічного стану, що не задовольняє їх.

Однією з основних рис у поведінці адиктивної особистості є прагнення до втечі від реальності.

Н. Пезешкіан виділяє чотири види «втечі» від реальності:

- «втеча в тіло» – орієнтація на діяльність, спрямовану лише на власне фізичне чи психічне удосконалення («параноя здоров'я»);

- «втеча в роботу» – фіксація на службових справах;

- «втеча в контакти чи самотність» – спілкування стає або єдино бажаним способом задоволення потреб, заміщуючи інші, або кількість контактів зводиться до мінімуму;

- «втеча в фантазії» – схильність до роздумів і відсутність бажання щось утілювати в життя.

3. Патохарактерологічний тип девіантної поведінки – поведінка, зумовлена патологічними змінами характеру, які сформувались у процесі

виховання: розладами особистості (психопатії), явно вираженими акцентуаціями характеру, невротичним розвитком особистості.

Дисгармонійність рис характеру призводить до того, що змінюється уся структура психічної діяльності людини.

Найбільш характерні мотиви:

- прагнення до реалізації неадекватно завищеного рівня домагань;
- тенденція до домінування;
- впертість;
- образливість;
- егоцентризм;
- завищена самооцінка;
- прагнення маніпулювати оточуючими і контролювати їх.

4. Психопатологічний тип девіантної поведінки – ґрунтується на психопатологічних симптомах чи синдромах, що є проявами тих чи інших психічних захворювань.

Людина може проявляти девіантну поведінку через:

- порушення сприймання – галюцинації чи ілюзії (наприклад, закривати чимось вуха, до чогось прислухатись, шукати неіснуючий об'єкт, розмовляти із собою);
- порушення мислення (наприклад, висловлює, відстоює і намагається досягти поставленої мети на основі неадекватного тлумачення дійсності);
- порушення вольової активності (здійснює нерозумні і незрозумілі вчинки чи місяцями бездіє).

Різновидом патохарактерологічного та психопатологічного типу девіантної поведінки є саморуйнівна (аутодеструктивна) поведінка – система вчинків людини, спрямована не на розвиток і особистісне зростання, і не на гармонійну взаємодію з реальністю, а на деструкцію особистості.

Агресія спрямовується на себе, дійсність розглядається як щось опозиційне, що не дає можливості повноцінно жити і задовольняти наявні потреби.

Аутодеструкція проявляється у вигляді суїцидальної та парасуїцидальної поведінки, наркотизації й алкоголізації, інших видів девіацій.

Мотиви саморуйнівної поведінки:

- адикції, нездатність поратись з буденним життям;
- патологічні зміни характеру;
- психопатологічні симптоми і синдроми.

5. Девіації, зумовлені гіперздібностями людини – людина, здібності якої значно перевищують середньостатистичні, розглядається як така, що виходить за рамки нормальної (це прояв обдарованості, таланту, геніальності у якійсь одній з діяльностей людини).

Відхилення в бік обдарованості в одній сфері часто супроводжується девіаціями у повсякденному житті. Така людина часто виявляється непридатною до «побутового, приземленого» життя. Вона нездатна правильно розуміти і оцінювати вчинки та поведінку інших людей, виявляється наївною, залежною і неготовою до труднощів повсякденного життя.

Якщо при делінквентній поведінці спостерігається протиборотство з реальністю, при адиктивній – втеча від реальності, при патохарактерологічному і психопатологічному – хворобливе протистояння, то при поведінці, пов'язаній з гіперздібностями, – ігнорування реальності.

Людина існує в дійсності («тут і тепер») і одночасно ніби живе у власній реальності, не роздумуючи про необхідність «об'єктивної дійсності», у якій діють інші оточуючі люди.

Вона розцінює звичайний світ як щось малозначуще, неістотне і тому не бере ніякої участі у взаємодії з ним, не виробляє стилю емоційного ставлення до вчинків інших, приймає будь-яку подію відсторонено. Вимушені контакти сприймаються як необов'язкові, тимчасові, а не як значущі для її особистісного розвитку. Зовні в повсякденному житті вчинки такої людини можуть бути дивакуватими (наприклад, вона може не знати, як користуються побутовими приладами, як здійснюються побутові дії; весь інтерес зосереджений на діяльності, пов'язаній з неординарними здібностями). Тип девіантної поведінки

детермінує форму її виявлення (одна форма може зумовлюватися різними типами).

Розглянемо класифікацію девіантної поведінки. Виділяють два рівні відхилень:

1. Докриміногенний: дрібні проступки, порушення норм моралі, правил поведінки в громадських місцях, ухилення від суспільно-корисної діяльності, вживання алкогольних, засобів, щоруйнують психіку, і інші форми поведінки, що не представляють небезпеки.

2. Криміногенний: дії і вчинки, що виражаються в злочинних кримінально-карних діяннях.

«Ядром» девіантної поведінки в класифікації є: злочинність; алкоголізм; наркоманія; самогубство.

«Преддевіантний синдром» – комплекс певних симптомів, що призводять людини до стійких форм девіантної поведінки. А саме:

- афективний тип поведінки;
- сімейні конфлікти;
- агресивний тип поведінки;
- ранні антисоціальні форми поведінки;
- негативне ставлення до навчання;
- низький рівень інтелекту.

Девіантна поведінка може проявлятися в таких формах: гемблінг (ігрова залежність), харчова девіація: анорексія, булімія, сексуальні девіації: педофілія, зоофілія, некрофілія, алкогольна залежність, наркоманія, трудовоголізм, kleptomанія, суїцидальна поведінка.

Все перераховане вище може мати такі ознаки девіантної поведінки:

- 1) поведінка, яка не відповідає офіційно встановленим соціальним нормам.
- 2) особистість, що проявляє таку поведінку, викликає негативну оцінку з боку інших людей.
- 3) завдає шкоди самій особистості.

- 4) можна охарактеризувати як багаторазове повторення.
- 5) повинна узгоджуватися із загальною спрямованістю особистості.
- 6) розглядається в межах медичної норми.
- 7) супроводжується явищами соціальної дезадаптації.
- 8) має виражене індивідуальне і віково-статеву своєрідність.

Дитячо-підліткова дезадаптація проявляється в утрудненнях засвоєння соціальних ролей, навчальних програм, норм і вимог соціальних інститутів (сім'ї, школи і т.д.), що виконують функції інститутів соціалізації.

Залежно від природи і характеру дезадаптації виділяють патогенну, психосоціальну і соціальну дезадаптацію, які можуть бути представлені як окремо, такі в складному поєднанні.

Патогенна дезадаптація викликана відхиленнями і патологіями психічного розвитку та нервово-психічними захворюваннями, в основі яких лежать функціонально- органічні ураження центральної нервової системи. У свою чергу патогенна дезадаптація за ступенем і глибині свого прояву може носити стійкий, хронічний характер (психози, епілепсія, шизофренія, олігофренія і т.д.) в основі яких серйозні органічні ушкодження центральної нервової системи.

Психосоціальна дезадаптація пов'язана з статево та індивідуально-психологічними особливостями дитини, підлітка, які обумовлюють їх певну нестандартність, важковиховуваність, потребують індивідуального педагогічного підходу, а в окремих випадках – спеціальних корекційних психологічних програм.

За своєю природою і характером різні форми психосоціальної дезадаптації також можуть ділитися на стійкі і тимчасові, нестійкі форми. Стійкі форми психосоціальної дезадаптації можуть виникнути за рахунок таких індивідуально-психологічних особливостей, як акцентуації характеру, як неадекватна самооцінка, порушення емоційно-вольової та емоційно-комунікативної сфер (недостатня емпатія, розгальмування, або патологічна сором'язливість і т. д.).

До тимчасових нестійких форм психосоціальної дезадаптації можна, перш за все, віднести психофізіологічні особливості кризових періодів розвитку, і, перш за все криза підліткового віку.

Підлітковий вік вельми важкий як для оточуючих, так і для самого підлітка і веде до різних, і, як правило, тимчасових проявів дезадаптації.

Тимчасові форми психосоціальної дезадаптації можуть також бути викликані різними конфліктними ситуаціями в школі, з однолітками, переживаннями першої закоханості і т.д. Подолання психосоціальної дезадаптації підлітка перш за все вимагає великого педагогічного такту дорослих, вчителів та батьків. При педагогічній занедбаності, незважаючи на відставання в навчанні, пропуски уроків, конфлікти з вчителями і однокласниками, у підлітків не спостерігається різкої деформації ціннісно-нормативних уявлень. Для них високою залишається цінність праці, вони орієнтовані на вибір і одержання професії (як правило, робочої), для них небайдужа громадська думка оточуючих.

При соціальній занедбаності поряд з асоціальною поведінкою різко деформується система ціннісно-нормативних уявлень, ціннісних орієнтації, соціальних установок, формується негативне ставлення до праці, установка і прагнення до нетрудових доходів і «красивого життя» за рахунок сумнівних і незаконних засобів до існування.

Таким чином, девіантна поведінка можна визначити, як систему вчинків або окремі вчинки, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим і моральним нормам. Його сутність полягає в неправильному усвідомленні свого місця і призначення в суспільстві, в певних дефектах моральної і правової свідомості дітей та підлітків.

Становлення людини не протікає без складностей і протиріч. Чим багатше і різнобічніше особистість, тим сутужніше шлях її розвитку. У пошуках себе, сумнівах і помилках, у подоланні того, що ще вчора здавалося досягненням, а сьогодні уже вимагає корекції, в умінні конструктивновиходитиз кожного нового кризового стану і полягає

нормальний шлях психічного розвитку людини.

Щоб допомогти підростаючій людині перебороти виникаючі відхилення в поведінці і розвитку, потрібно враховувати, на якому віковому етапі знаходиться дитина, яку сходинку свого життєвого шляху вона зараз переборює, у чому типові складності того чи іншого віку. Це не виходить, що поява брутальності, наприклад, можна виправдати специфікою підліткового етапу розвитку і пасивно чекати, коли дане негативне явище зникне. Нерідко доводиться чути: «Нічого, він переросте, усе саме собою улагодиться». Така заспокійлива пасивність може привести до формування ряду стійких шкідливих звичок.

Визначені вікові й індивідуальні особливості дисгармонійного розвитку школяра нерідко виявляються причиною його важковихованості. Необхідно в процесі становлення індивідуальності вчасно переборювати виникаючі психологічні труднощі, шукати правильний підхід до кожної дитини, усувати фактори, що негативно впливають на його розвиток, враховувати статево-вікові, індивідуально-типологічні особливості, розуміти протиріччя, що він сам не в силах визначити.

Насамперед, варто звернути увагу на динаміку вікових змін психічного розвитку школяра.

У 11-13 років нерідко спостерігаються падіння успішності, зниження працездатності, згасання колишніх інтересів, розвінчування авторитетів. З'являються негативізм стосовно кожної вимоги старших, спроби за будь-яку ціну продемонструвати свою «дорослість», виявити незалежність, вирватися з-під опіки. У дівчаток усі ці зміни звичайно починаються трохи раніш, ніж у хлопчиків, і відбуваються не настільки інтенсивно - перехідний період у дівчаток як би розтягнуть у часі і згладжений. Однак зустрічаються й у них бурхливо протікаючі підліткові порушення поведінки. Розбіжність між зовнішнім і внутрішнім стає глобальним: власне «я» яким його сприймає й усвідомлює тринадцятилітня людина, і увесь інший світ розділені прірвою, що як йому здається, ніколи і ніяк не перебороти. Зміст власного психічного життя для підлітка - об'єкт осмислення й узагальнення, внутрішній світ - реальність,

що затьмарює дійсну дійсність.

Ми швидко забуваємо свої підліткові проблеми, те, що надзвичайно хвилювало, – починаючи від зовнішності і кінчаючи відношенням до життя і смерті. Вони нам іноді здаються перебільшеними. Однак даними спеціальних досліджень встановлено, що саме в цей період частіше виникають невротичні реакції, патологічні риси поведінки, загострюються акцентуації як форми дисгармонійного розвитку особистості, що має перекручену структуру відносин з навколишнім світом, іншими людьми і самою собою. Як підліток вийде з лабіринту протиріч, що обрушилися на його? Чи знайде впевненість у собі? Чи знайде близьких за духом однолітків? Чи надовго закріпиться в ньому невір'я у свої сили, відчуття власної нікчемності? Може статися, що бажання самоствердитися штовхне його в асоціальну групу або навіть на лаву підсудних. Форми виходу з кризи залежать від того соціального середовища, у якій знаходиться кожен конкретний підліток, від індивідуальної історії його життя, минулого досвіду рішення життєвих проблем, відносин із близькими дорослими. За даними спеціальних досліджень, до 92% спроб здійснення самогубств підлітками побічно чи прямо зв'язано із сімейними взаєминами. Маються на увазі не тільки «алкогольні» чи «криміногенні» родини, але і такі родини, у яких практикують жорстоке звертання із систематичними тілесними покараннями, принижують достоїнство підлітка невсипущою опікою, стеженням, спробами нав'язати свою думка про товаришів, вчителів і т. д.

Відповідальність за таких учнів багато в чому падає на школу, на вчителя. Чи зуміє він завоювати довіру стрімко дорослішаючої дитини? Чи зрозуміє, що з ним відбувається? Чи знайде тактовну форму втручання, допомоги? Адже пережиті протиріччя вже глибоко усередині, підліток їх маскує, ховає не тільки від дорослих, але і від себе, тому вони виявляються в поведінці зовсім не такими, які в дійсності. У цей період необхідно розрізняти випадкові порушення поведінки, викликані надмірною запальністю, дратівливістю, підвищеною стомлюваністю, гіпертрофованою спрагою незалежності, і ті вчинки, що дійсно не можна залишити без уваги.

У психологічній науці немає більш розповсюдженої думки про перехідний вік, чим думка про його суперечливість. Справді, могутній підйом життєдіяльності від 11 до 15 років супроводжується загальним ослабленням, астеничністю, стомлюваністю. По спеціальним даним, чотирнадцятилітні підлітки часом почувають себе настільки нещасливими, що плачуть без видимої причини, хочуть кинути всіх і усе. Тривога і депресія – явища цілком звичайні серед учнів цього віку. Бурхливий розвиток уяви, фантазії, відрив від дійсності сполучаються з першими життєво важливими рішеннями, появою позначок життєвого плану, професійних, суспільних перспектив. Відхід у себе, замкнутість, відчуженість від навколишнього в той же час не виключають життєвої значимості для цього віку інтимно-особистісного спілкування з однолітками, зародження перших глибоких почуттів до іншої людини. Причому спілкування для підлітків настільки значимо, що в науці дискутується питання про те, чи залишається навчання як і раніше ведучою діяльністю в цей період чи головним стає інтимно-особистісне спілкування з однолітками. Існує й інша точка зору, відповідно до якої основним стає суспільно корисна діяльність. Цю думку вчителю також потрібно враховувати, тому що отрочтво – вік загальнолюдських ідеалів, період усвідомлення своєї соціальної приналежності, етап серйозної суспільної роботи, час формування цивільної позиції.

Внутрішня напруженість життя підлітка вимагає і від нього, і від учителів мужності і терпіння. Невирішена вчасно конфліктна ситуація, неуважність до переживань підлітка обов'язково проявляться й у порушеннях поведінки, і в негативних звичках, негативних рисах характеру. Учитель не повинний забувати про те, що цей вік є не тільки яскравим періодом самозбагнення, але і початком самовдосконалення, прагнення до якого необхідно вчасно розбудити і стимулювати, направляти [15, с.18].

При благополучному виході з кризи для підлітка як би заново відкривається зовнішній світ, відбувається переорієнтація з прийнятих у дитячих групах норм і цінностей на дорослі, соціально прийнятні і схвалювані. Рівняння на дорослих виражається й у новій життєвій позиції стосовно людей і

світу, і у формуванні етичного світогляду. «Якщо дошкільник грає в дорослого, то підліток ставить себе в ситуацію дорослого в системі суспільних відносин...». [29, с.37]

Розвиток інтересу до себе, до власного внутрішнього життя, усвідомлення суперечливості своїх устремлінь, бажань, потреб - усе це стає змістом конфліктних переживань підлітка. Наприклад, він розуміє, як важливо підвищити успішність по основних предметах для майбутнього вступу до вузу, але не вірить, що зможе цього домогтися, не знаходить у себе потрібних якостей, що, однак, не веде до переорієнтації на іншу професію. Такий внутрішній конфлікт може зовні виражатися в зовсім іншій, перетвореній формі, наприклад, у виді невдоволення своєю зовнішністю, низьким чи надмірно високим ростом, худорлявістю або повнотою. Педагог, спостерігаючи зовнішнє вираження конфліктних переживань, далеко не завжди догадується про наявність щирої драми. Підкреслимо, що навіть довірчі відносини з класним керівником не є гарантією повної відвертості в п'ятнадцять років. Внутрішній світ, що ускладнюється, вимагає автономії від будь-яких зовнішніх впливів, має потребу в інтимності переживань.

Вихід із кризового стану виражається й у поглибленні взаємин з однолітками, появи своєї компанії. Така референтна група відіграє значну роль у розвитку системи цінностей підлітка, саморегуляції його поведінки. Відомий швейцарський психолог Ж. Піаже зробив такий висновок: коли дитина кооперується із собі подібними, - вона уже доросла [15, с.19]. У цей час основна увага вчителя повинна бути спрямована на вивчення особливостей сприйняття підлітками своїх однолітків, на позитивні і негативні авторитети для того, щоб, вивчивши специфіку процесу спілкування важких учнів, правильно керувати цим спілкуванням. Іноді потрібно спеціально створювати ситуації, у яких виникає можливість різновікового спілкування (самоврядування, гурткова робота, спортивні змагання і т. д.). У деяких випадках підліток має потребу в придбанні визначених комунікативних навичок, що досягається в безпосередніх і ігрових ситуаціях, у процесі спеціального програвання типових конфліктів

при драматизації окремих епізодів зі шкільного життя, під час обговорення книг і фільмів. Буває, що від педагога потрібно рішуче втручання в спілкування підлітка з ровесниками, тому що загальна спрямованість його компанії викликає серйозні побоювання. Однак і в такому випадку форми педагогічного впливу повинні бути недирективними, неавторитарними, повинні передбачати повагу до учня, серйозне, не зневажливе відношення до його помилок.

При переході від підліткового віку до юнацького зростає усвідомлення своєї несхожості на інші, унікальності власного світосприймання, новизни виникаючих проблем. Юнак то переоцінює свої можливості, то випробує до самого себе презирство і відразу, то перебуває в тривозі за майбутнє, то впадає в байдужість і песимізм. Якщо підлітки, будуючи життєві плани, звичайно мало співвідносять їх з дійсністю, скоріше мріють, чим реально прогнозують, то юнаки вже серйозно думають про те, як, якими шляхами можна буде досягти бажаного, які для цього є ресурси, об'єктивні можливості. Старшокласник розчаровується в собі і знову вірить у свої сили, заново оцінює друзів і батьків.

Якщо служити – то людству, якщо прославитися – то на увесь світ, якщо близька людина – то у всьому і до самої смерті. Такі романтичні масштаби, глобальна система координат приводять до якісно нового переживання внутріособистісних конфліктів і, отже, до нових відхилень у поведінці. «Безмірність у світі мрій» створює умови для сприйняття будь-яких перешкод на шляху здійснення задумів як принципово нездоланних, будь-яких неоднодумців – як ворогів. Корективи, що неминуче вносить життя в плани і прогнози молодої людини, внутрішньо переосмислюються як необхідність чи ледве не переродження самої особистості, розробки нової життєвої стратегії.

Підліток ледь встигав справлятися зі шквалом реально існуючих, протиріч, що відкриваються заново їм, був цілком поглинений сьогоденням. Майбутнє малювалося йому в райдужному світлі, в ореолі жаданої дорослості. Минуле стрімко відкидалося як обридла несамостійність, дитячість, залежність від старших. Юнак упритул наближається до свого майбутнього, живе скоріше в ньому, чим у сьогоденні, квапиться заповнити білі плями вимислами, що

існують у його внутрішньому світі на рівних правах з буденною повсякденністю. На цьому шляху й осягають його неминучі розчарування, що можуть привести до появи алкогольних орієнтації, спробам бродяжництва, статевих девіацій, до захоплення азартними іграми і т.п. Юнаку здається, що уберегти себе від розчарувань можна тільки асоціальним шляхом - відходом від активної діяльності. У цих вікових особливостях нерідко криється причина майбутньої інфантильності молодого людини, його несамотійності, невміння брати на себе відповідальність, приймати важливі рішення.

На щастя, розвиток особистості на цьому етапі онтогенезу припускає формування професійних орієнтації, інтересу до праці, суспільно корисної діяльності, перевага оптимістичних установок і прогнозів. Правильні виховні впливи сприяють усе більшому підпорядкуванню поведінки цілям майбутнього. На перше місце висувуються ідейні переконання, стійкі моральні принципи, відповідальність перед собою, потреба в самовихованні.

Внутрішня суперечливість процесу становлення особистості школяра з першого по десятий клас не виключає активного, діючого, перетворюючого відношення до світу і до себе, яким варто цілеспрямовано керувати на кожному віковому етапі.

«Іноді батькам приходиться звертатися за консультацією до лікаря-психіатра з приводу порушень у поведінці сина чи дочки: втеч з дому, суїцидальних намірів і думок, відмови від їжі і т. д. Після ретельного обстеження лікар пише: «патологічні реакції пубертатного періоду» (пубертат - вік статевого дозрівання). Такі реакції можуть бути провісниками й інших, більш серйозних порушень, але частіше проходять практично безболісно. Роль вчителя в таких обставинах не може зводитися тільки до вимоги медичного обстеження. Досвідчений педагог звичайно піклується про підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків, вчасно готує їх до можливих нових складнощів і проблем, виробляє разом з ними єдину стратегію виховних впливів» [15, с.22].

Крім вікових відхилень у розвитку учнів існують також визначені

індивідуально-типологічні особливості становлення індивідуальності, що є передумовами формування особистісних дисгармоній.

«Щоб зорієнтуватися в тих індивідуальних особливостях учнів, що можуть виявитися передумовами стійких порушень поведінки, доцільно в кожному конкретному випадку вивчити систему відносин школяра до основних сфер життя: до світу, людям і собі. У цих трьох напрямках звичайно виявляється намічена дисгармонія розвитку особистості, цієї ж області соціальних відносин необхідно перебудувувати в процесі корекційної роботи. Зі шкільних прогулів і прилучення до асоціальної групи однолітків звичайно починається така поведінка, яка вселяє тривогу педагогам і батькам. Слідом за прогулами відзначаються дрібне хуліганство, віднімання кишенькових грошей у малят, викрадення велосипедів і мотоциклів і ін. Такі порушення поведінки звичайно характерні для учнів хитливого типу особистості. Цим учням здається, що навколишній світ - джерело розваг, звеселянь, приємних сюрпризів. Погоня за задоволеннями, прагнення розслабитися, забути, переключитися - от типові мотиви їхніх дій. Вони завжди виявляються в полону обставин, не мають власної лінії поведінки. У спілкуванні з однолітками погоджуються на другі ролі, можуть виявитися слухняним знаряддям в асоціальній групі. Рано починають курити. Відношення до себе залежить від випадкових оцінок людей, що виявились поруч. Внутрішня мнима безконфліктність, зв'язана з нестійкістю інтересів і прихильностей, готовністю відмовитися від власних задумів при виникненні найнікчемніших перешкод на шляху до мети, перешкоджає продуктивному розвитку особистості» [15, с.24].

Приставання до іноземців, випрохування в них подачок, зухвала поведінка в громадських місцях, демонстративні втечі - ці форми поведінки характерні для іншої групи школярів, що відносяться до так названого демонстративного типу особистості. Основні індивідуальні особливості таких учнів зводяться до прагнення будь-що звернути на себе увагу. Навколишній світ сприймається як декорація, у якій розігрується драма унікального, до кінця неоціненого «я». Повсякденне, «сіре» життя з його повсякденним потоком

обов'язків і турбот його не задовольняють. При першому знайомстві «демонстранти» можуть зачарувати безпосередністю й емоційністю, але при тривалих контактах виявляється їхня облудність, поверховість, заздрі відношення до чужих успіхів. Відношення до себе займає велике місце у внутрішнім житті «демонстрантів»; вони прагнуть до оригінальності, несхожості на навколишніх, анітрошки не співвідносячи вигадані представлення з реальними оцінками оточуючих людей.

Втечі з дому і бродяжництво – це прерогатива гіпертимного типу особистості (гіпертим – людина з немотивовано підвищеним настроєм.) Підлітки-гіпертими сприймають навколишній світ як засіб іспиту їхніх незвичайних здібностей, як полігон для прояву героїства. Спрага пригод, пристрасть до ризикованих підприємств, некритичність до невдач можуть привести до конфлікту з законом. У відносинах з однолітками гіпертими звичайно претендують на лідерські функції і, як правило, домагаються визнання, оскільки товариші цінують їхній оптимізм, рішучість, постійне прагнення до ризику. Як гіпертим відноситься до себе? Він зосереджений на уявленнях про те, яким може стати, якщо тільки захоче. Висока думка про себе, непомірні домагання як би блокують розвиток критичності; думки інших людей знецінюються. Тому внутрішніх переживань через свої недоліки, негативних індивідуальних особливостей не виникає. Така внутрішня безконфліктність перешкоджає подоланню дисгармонії в розвитку особистості.

«Небезпечні порушення поведінки, які зустрічаються у дітей з дисгармонійним розвитком особистості, – приступи невтримної люті з цинічною лайкою, жорстокими бійками, байдужністю до слабості і безпорадності супротивника. Підлітки так званого збудливого (епілептоїдного) типу особистості схильні до сексуальних ексцесів, статевих перверзій, алкоголізації «до відключення». Навколишній світ такий підліток сприймає похмуро, як джерело неприємних змін, непотрібних конфліктів. Відношення до людей залежить від того, оцінює він конкретної людини як сильну чи слабку особистість. Перед сильними підлещується, з ровесниками тримається зухвало, охоче створює компанію зі слабких, у якій підтримує свій авторитет на почутті

страху. Нерідко захоплюється азартними іграми, у погоні за виграшем втрачає контроль над собою, відноситься до себе суперечливо. З одного боку, бачить себе сильним, справедливим, безстрашним, з іншого боку – постійно чимось незадоволений, розсерджений. Внутрішнє неприйняття всяких несподіванок, прагнення до стабільності, стереотипності сполучаються з затяжними і бурхливими зовнішніми конфліктами» [15, с.29].

Щоб правильно поставити педагогічний діагноз, виявити характерні для кожного типу дисгармонійного особистісного розвитку особливості, педагогу необхідно всебічно проаналізувати поведінку учня в різних сферах його взаємодії з навколишніми, вивчити індивідуальну історію його становлення. Для цього потрібно або звертатися по допомогу в психологічну консультацію, або організувати педагогічний консилиум для аналізу залежності порушень поведінки даного підлітка від його індивідуально-психологічних особливостей.

Крім традиційних виховних прийомів, учителі-новатори застосовують методи активного психологічного впливу: групові дискусії, ситуаційно-рольові ігри, міжособистісний тренінг, пантомімічні ігри, терапевтичні монологи й ін. Школа володіє величезною реабілітаційною силою, яку треба цілеспрямовано використовувати при профілактиці і корекції порушень у поведінці учнів.

Вікові й індивідуальні особливості дисгармонійного розвитку особистості звичайно тісно взаємозалежні. Так звані «вікові симптоми», що відбивають перекручені і перебільшені прояви нормального вікового розвитку, неминуче накладають відбиток на сам процес становлення особистості, викликаючи своєрідні затримки або ж дисгармонії. З іншого боку, властиві кожній дитині індивідуально-типологічні особливості, специфічні характерологічні властивості впливають на переживання ними типових вікових криз.

Отже, для розуміння шляхів і форм керування процесом гармонічного розвитку особистості необхідно цілеспрямовано вивчати індивідуальні варіанти проходження дитиною послідовних вікових етапів, подолання їм криз, особливості переходу від одного вікового етапу до іншого. Своєрідна чутливість учня, що знаходиться на тій чи іншій віковій стадії, його підвищена

сприйнятливості до визначених впливів, несприятливих впливів жадають від дорослих своєчасної діагностики причин виникаючих порушень поведінки, уміння підібрати ефективні профілактичні і корекційні педагогічні прийоми, змінити стиль спілкування, форми взаємодії.

1.2. Нормативно-правова база соціальної підтримки дітей з девіантною поведінкою

Соціально-педагогічна підтримка дітей з девіантною поведінкою ґрунтується на дотриманні норм міжнародного законодавства. Основним законом, на який орієнтується у своїй діяльності соціальний педагог, є Конвенція про права дитини. Дана Конвенція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989 р., визнає дитиною кожну людську істоту до досягнення нею 18-річного віку, розглядає дітей як особливу соціально-демографічну групу населення, яка потребує спеціальної системи захисту, вважає за необхідне створення сприятливих умов для виживання, здорового і гармонійного розвитку кожної дитини як особистості, сприймаючи її самостійним суб'єктом права.

Конвенція не тільки підкреслює пріоритет інтересів дитини над інтересами суспільства, а й спеціально виділяє необхідність особливої турботи і держави, і суспільства про соціально депривованих групах дітей-сиріт, дітей з інвалідністю, біженців, безпритульних, правопорушників. Відповідно до вимог Конвенції було прийнято ряд законодавчих актів, указів Президента та постанов Уряду.

Основним законом, що регулює права дітей, є від 24 липня 1998 року «Про основні гарантії прав дитини», який набув чинності 3 серпня 1998 (із змінами від 20 липня 2000, 22 серпня, 21 грудня 2004 р., 26, 30 червня 2007 р., 23 липня 2008, 28 квітня, 3 червня, 17 грудня 2009 р.).

Закон серед інших заходів визнає необхідність забезпечення соціальної адаптації та соціальної реабілітації соціально дезадаптованих дітей.

Головним нормативним актом, що регулює діяльність з профілактики девіацій неповнолітніх, є Закон «Про основи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх», прийнятий у червні 1999 р. Закон визначив основні напрямки діяльності, встановив відповідальність міністерств і відомств, суб'єктів в організації профілактичної роботи. Відповідно до нього складається вся система профілактики, забезпечується прийняття спеціальних програм, вносяться зміни у вже існуючі документи.

Згідно з законом «Про основи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх» від

24.06.99 р., найважливішим соціальним замовленням суспільства є виховно-профілактична робота з дітьми та підлітками з попередження правопорушень.

Цей закон виділив завдання, що відповідають новим методикам профілактики, змінив функції суб'єктів профілактики дитячої бездоглядності. Основні завдання у законі зводяться до здійснення заходів щодо захисту і відновлення прав і законних інтересів неповнолітніх, виявлення та усунення причин, що сприяють цьому; організації контролю над умовами виховання і навчання, за педагогічним поведінням з неповнолітніми в органах профілактики безпритульності; здійснення всіх можливих заходів для того, щоб підліток отримав середню освіту; відмови від каральних заходів щодо неповнолітніх дітей та їх сімей; здійсненню діяльності, заснованої на нормах міжнародного права.

Дія Закону створила додаткові можливості для посилення соціозахисного принципу профілактики дитячої бездоглядності, подальшого розвитку мережі відповідних установ, комплексного вирішення проблем дітей, які опинилися у важкій життєвій ситуації, на основі більш тісної взаємодії всіх суб'єктів, що входять в систему профілактики. Фундаментом системи профілактичної роботи стала концептуальна установка на неприйнятність, непродуктивність адміністративно-карального підходу до дітей.

Таким чином, проблема девіантної поведінки дітей та підлітків стає все

більш важливою для майбутнього. Масштаби поширення девіантної поведінки дітей та підлітків продиктували необхідність прийняття органами державної влади відповідних превентивних заходів.

1.3. Соціально-психологічні особливості дітей з девіантною поведінкою

Про девіантну поведінку має сенс говорити лише після досягнення певного віку, не раніше 6-8 років. Як правило, маленька дитина не може достатньо усвідомлювати свою поведінку, контролювати її і співвідносити з соціальними нормами. Тільки в школі дитина вперше і по-справжньому стикається з принциповими соціальними вимогами, і тільки з початком шкільного віку від дитини очікується строге дотримання загальним правилам поведінки. Про девіантну поведінку як про соціально – педагогічну проблему зазвичай говорять у зв'язку з підлітковим віком дітей.

Підліткам з девіантною поведінкою як групі, властиві певні психічні стани, якості особистості, цінності, типові для представників даного співтовариства. Девіантні підлітки розглядаються як специфічна соціальна група з наступних підстав: звичаїв, традицій, як специфічних регуляторів соціальної поведінки у великих соціальних групах, відсутніх в малих групах.

Девіантному підліткові середовище створює свою субкультуру, зі своїми звичаями, нормами, мовною культурою, зі своїми цінностями як регуляторами соціальної поведінки та інтересами в таких групах об'єднуючим стрижнем є спосіб життя. Це втілюється в одязі, манерах поведінці, жаргоні, специфічних захопленнях. Найбільш яскравими особливостями підліткових девіацій виступають:

- висока афективна зарядженість поведінкових реакцій;
- імпульсивний характер реагування на ситуації;
- короткочасність реакцій із критичним виходом;
- низький рівень стимуляції;

- недиференційована спрямованість реагування;
- високий рівень готовності до девіантних дій.

У роботах вітчизняних вчених, які вивчають девіантних підлітків, подані наступні загальні соціально-психологічні характеристики: одні вважають, що підлітки девіанти інертні, агресивні, запальні, відрізняються грубістю, надзвичайною для даного віку схильністю до сліз, у переважної більшості відзначається брехливість і безвідповідальність.

Інші, що більша частина підлітків з девіантною поведінкою, так звані у фахівців-психотерапевтів «проблемні клієнти», тобто підлітки без медичних діагнозів, яким властиві певні спотворення в різних сферах. У поведінковій сфері – це уникнення вирішення проблем, нестабільність відносин з оточуючими, однотипний спосіб реагування на фрустрацію і труднощі, відсутність критичної оцінки своїх дій; в афективній сфері – це емоційна лабільність, швидке виникнення тривоги і депресії; в мотиваційній сфері: блокування потреби в захищеності, свободі, приналежності до референтної групи, в когнітивній сфері спостерігається порушення побудови висновків, наявність глобальних висновків, формування висновків за відсутності доказів на його підтримку і перфекціонізм.

Вивчення особистісного розвитку підлітків з територіальних угруповань показує, що в учасників угруповання сильніше виражені ідентифікація з батьками і слабкіше з вчителями, крім того, вони сильніше орієнтовані на недиференційовану групу, а не конкретних людей. Найсильніший вплив великої групи пов'язано з відчуттям власної анонімності, поступаючи «як усі», підліток втрачає почуття відповідальності за свої дії.

Зазначимо, що девіантну поведінку пов'язують з таким соціально-психологічною властивістю особистості як віктимність (це дія або навпаки бездіяльність осіб при яких вони стають жертвами злочину в типових і нетипових для них ситуаціях).

Соціально-психологічні особливості виявляються у ставленні девіантних підлітків між собою та ставлення до них суспільства. Хоча ставлення до

девіантного підлітка з боку суспільства досить негативне, важливо з'ясувати: яка специфіка цих відносин і в чому проявляються труднощі. Наші відносини до тієї чи іншої групи людей залежать від цінності даної групи, найчастіше в підлітках з поведінкою, що відхиляється ми бачимо «пропащих» людей, без перспективи на майбутнє.

Критерієм для судження про девіації є норми і очікування найближчого оточення дитини, де його права можуть порушуватися, крім того, судження про девіантну поведінку виносять дорослі, які перебувають в опозиції до підліткового віку. Це явище «стигмації», затаврований підліток стає таким і при цьому намагається належати девіантному середовищу. Приналежність до одного виду девіантної поведінки підвищує ймовірність залучення підлітка і в інші, тому що, незважаючи на те, що девіантна поведінка виявляється в різних формах, всі вони взаємопов'язані. Пияцтво, вживання наркотиків, агресивна, протиправна поведінка і т.д. утворюють єдиний блок.

Таким чином, до соціально-психологічних характеристик дітей та підлітків з девіантною поведінкою, як специфічної соціальної групи, можна віднести: підвищену тривожність, жорстокість, агресивність, конфліктність та ін., які приймають стійкий характер звичайно в процесі стихійно-групового спілкування, що складається в різного роду компаніях. Дана система відносин, у тому числі і споруджуваних на законах девіантних підліткових груп, виступає в більшості випадків лише як ситуація заміщення при неприйнятті підлітка у світ соціально-значущих відносин дорослих.

Соціально-психологічний мікроклімат цієї групи робить вирішальний вплив на формування поведінкової стратегії підлітка, способи асиміляції ним девіантної (або делінквентної) субкультури, на виникнення смислових бар'єрів у взаєминах з дорослими.

Девіантному підліткови середовище створює свою субкультуру, зі своїми звичаями, нормами, мовною культурою, зі своїми цінностями як регуляторами соціальної поведінки та інтересами в таких групах об'єднуючим стрижнем є спосіб життя. Це втілюється в одязі, манерах поведінки, жаргоні, специфічних

захопленнях. Найбільш яскравими особливостями підліткових девіацій виступають:

- висока афективна зарядженість поведінкових реакцій;
- імпульсивний характер реагування на ситуації;
- короткочасність реакцій із критичним виходом;
- низький рівень стимуляції;
- недиференційована спрямованість реагування;
- високий рівень готовності до девіантних дій.

Соціально-педагогічна діяльність – це діяльність, спрямована на конкретну особу, яка сприяє вирішенню її індивідуальних проблем за допомогою вивчення особистості дитини та навколишнього її соціуму; пошуку відповідних способів спілкування з дитиною; виявлення засобів, що допомагають дитині самостійно вирішити свою проблему [47, с. 265].

Одним із важливих напрямів діяльності соціального педагога є профілактика негативних форм девіантної поведінки молодого підростаючого покоління.

Профілактика (від гр. «prophylaktikos» запобігання, обмеження, попередження) - це попереджувально-профілактична діяльність, у соціально-педагогічній сфері має на меті, в першу чергу, виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ у дитячому та молодіжному середовищі; причин соціальної дезадаптації різних соціальних груп та окремих осіб; забезпечення умов для формування соціально-позитивної спрямованості особистості.

Соціальна профілактика - це «комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження і локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» [2, с. 51]; «сукупність державних, громадських, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, які викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру і інші соціально небезпечні і шкідливі відхилення у поведінці» [10, с. 185]; «зусилля, спрямовані на

своєчасне виявлення і виправлення негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення у психосоціальному розвитку дітей та молоді, у їх поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля» [17, с. 67]; «виступає одночасно як процес і результат діяльності, оскільки методи профілактики, в першу чергу, спрямовані на викорінення джерел стресових ситуацій, асоціальної поведінки, різноманітних проблем як у самій особистості, так і в соціальному середовищі» [47, с. 266].

Соціально-педагогічна профілактика, на відміну від соціальної, орієнтована переважно на дітей та молодь і характеризується виявленням соціальних умов і десоціалізуючих чинників їх виховання, а також спрямована на виявлення, діагностику і корекцію дітей «групи ризику» з різними формами психічної і соціальної дезадаптації, що виражається в поведінці, неадекватній нормам і вимогам найближчого оточення.

Метою соціально-педагогічної профілактики є успішна соціалізація підлітків на основі усунення негативних факторів, які сприяють формуванню їх девіантної поведінки. Серед них виділяють:

1) індивідуально-психічний: викривлення особистісних рис, деформація мотиваційної сфери, несформованість навичок спілкування, педагогічна запущеність, затримка психічного розвитку;

2) індивідуально-соматичний: наявність у дитини спадкових соматичних захворювань, які зумовлюють відставання у фізичному розвитку;

3) соціально-позашкільний: порушення прав дитини зі сторони дорослих, відсутність опіки над дитиною чи гіперопіка, залучення дитини до протиправних дій, низький соціальний статус сім'ї, неадекватні взаєностосунки у сім'ї;

4) соціально-шкільний: негативно впливаючий соціально-психологічний клімат групи (класу), низький соціальний статус групи.

В працях В. Афанасьєвої, О. Безпалько зазначається, що за видами соціально-педагогічна діяльність щодо попередження негативних форм

девіантної поведінки підлітків поділяється на первинну, вторинну, третинну.

Первинна профілактика. Найбільш масова та найбільш неспецифічна, її контингент включає загальну популяцію дітей, підлітків і молоді, а метою є формування активного, адаптивного, високо функціонального життєвого стилю, спрямованого на здоров'я. [5, с. 48-49].

Вторинна профілактика має на меті обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві чи соціальній групі. Вторинна профілактика серед дітей, підлітків і молоді містить у собі як соціально-психологічні, так і медичні заходи неспецифічного характеру, її контингентом є діти і підлітки з ризикованою поведінкою (бездоглядні діти, діти з кризових сімей, діти вулиці).

Третинна профілактика – комплекс соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного та соціального статусу людини, повернення її в сім'ю, освітній заклад, трудовий колектив, до суспільно-корисної діяльності. [7, с. 36].

Розглядаючи профілактичну роботу, можна зазначити, що найдоцільнішою є первинна профілактика, під час якої застосовуються такі підходи: надання інформації, емоційне навчання, апеляція до цінностей і знань, виховання протидії, надання альтернативи, вплив соціального середовища та однолітків тощо. Вторинна та третинна профілактика найчастіше здійснюється лише за сприяння інших спеціалістів (медичних працівників, психологів).

Крім цих різновидів профілактики розрізняють загальну і спеціальну.

Загальна профілактика полягає у здійсненні попереджувальних заходів, спрямованих на виникнення певних проблем у майбутньому людини (профілактика, спрямована на попередження негативної ризикованої поведінки підлітків).

Спеціальною профілактикою називається система заходів, спрямованих на попередження та локалізацію конкретних негативних явищ у поведінці людей (профілактика підліткового суїциду, профілактика небезпечної статевої поведінки тощо).

Також в працях І. Козубовської, З. Коробкіної [20; 22] обґрунтовано, що соціально-педагогічна профілактика здійснюється на трьох рівнях:

1. Особистісний – вплив на цільову групу сфокусовано таким чином, щоб формувати ті якості особистості, які б сприяли підвищенню рівня її здоров'я, відповідальності за наслідки своєї поведінки, з метою попередження виникнення різних проблем (форми роботи: інформаційно-просвітницькі, консультування, психокорекція, тренінги особистісного зростання).

2. Сімейний рівень передбачає вплив на мікросоціум – сім'ю, найближче оточення (ровесники) дитини, які здатні вплинути на спосіб життя і посприяти вирішенню конкретних проблем (форми роботи: консультування, всеобуч, тренінги, лекції).

3. Соціальний рівень профілактики сприяє актуалізації проблем, пов'язаних із окремими негативними явищами у суспільстві, а також зміні суспільних норм щодо здоров'я, способу життя, стосовно осіб, які за певних причин стали жертвами асоціальних моделей поведінки (наркозалежні, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, ВІЛ-інфіковані тощо). Робота на цьому рівні допомагає створити сприятливі умови для роботи на особистісному та сімейному рівнях (форми роботи: масові акції, соціальна реклама, семінари).

Аналіз наукових праць В. Афанасьєвої, Н. Клішевич, І. Козубовської, В. Лютого [6; 19; 20; 29] дозволяє констатувати, що із напрямів соціально-педагогічної профілактики можна виділити:

- профілактика дезадаптованої поведінки та важковиховуваності;
- профілактика делінквентної поведінки (злочинності, правопорушень, аморальних вчинків);

- профілактика адиктивної поведінки (алкоголізму, тютюнопаління, наркоманії, токсикоманії, комп'ютерної залежності);

профілактика асоціальної і психопатологічної поведінки (проституція, суїцид, безпритульність, бродяжництво, бездоглядність, профілактика сімейного неблагополуччя, насильства);

- профілактика інших соціальних ризиків (ВІЛ - інфікування, торгівля

людьми).

В нашому розумінні, соціальний педагог є з'єднувальною ланкою між адміністрацією школи, класним керівником і шкільним психологом. Йому належить роль організації соціально-педагогічної профілактичної роботи, соціально-педагогічної просвіти батьків та роботи з громадськістю. Виділено такі форми співпраці його з іншими суб'єктами профілактики: консультації, що проводяться на підставі даних діагностики як окремих підлітків, так і класу в цілому; проведення практикумів з підлітками та їх батьками, де обговорюються питання етичного розвитку підлітків, важковиховуваності, девіантної поведінки, їх причини та шляхи попередження; семінари для підлітків, батьків, педагогів школи; спільне проведення батьківських зборів; колективний аналіз інформації, отриманої фахівцями та класним керівником; проведення спільних заходів для підлітків тощо.

Особливого значення для нашого дослідження становлять праці Л. Линник, В. Сорочинської [28; 43], в яких наголошується, що виконуючи профілактичну функцію соціально-педагогічної діяльності, фахівець:

- організовує систему профілактичних заходів щодо попередження відхилень у поведінці;
- впливає на формування морально-правової стійкості особистості;
- організовує систему заходів соціально-педагогічного оздоровлення дітей, молоді та неблагополучних сімей.

Науковці наголошують, що до основних напрямів вдосконалення профілактичної соціально-педагогічної діяльності можна віднести: організацію соціально-педагогічної профілактичної роботи щодо девіантної поведінки з орієнтацією на більш широкі вікові межі; врахування позиції підлітка як активного суб'єкта організації соціально-педагогічної профілактичної роботи з важковиховуваними; доцільність застосування в соціально-педагогічній профілактичній роботі методів, які гальмують розвиток негативних якостей особистості підлітків, та стимулюють розвиток позитивних; організацію соціально-педагогічної роботи з сім'єю, спрямованої на мобілізацію

нейтралізуючого потенціалу сімейного середовища[19, с. 8-9].

В нашому дослідженні нами виділено принципи реалізації соціально-педагогічної профілактики негативних форм девіантної поведінки підлітків: гуманності; забезпечення своєчасності соціально-педагогічних заходів, їх превентивного характеру; диференційованості профілактики; послідовності в застосуванні різноманітних організаційно-профілактичних і адміністративно-виправних форм соціально-педагогічного впливу на особистість; генералізації позитивних якостей особистості підлітка; оптимізму.

Отже, у нашому дослідженні „соціально-педагогічна профілактика” є більш широким поняттям щодо інших подібних понять, таких як: „соціально-педагогічна корекція”, „реабілітація”, „патронаж” тощо, оскільки в роботі з підлітками вона одночасно включає і „корекцію”, і „реабілітацію” й інші технології соціально-педагогічної діяльності. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки – це комплекс соціальних, педагогічних (навчально-виховних), медико-психологічних і правових заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин (умов), які сприяють поширенню девіантної поведінки в підлітковому середовищі.

Висновки до розділу I

Девіантна поведінка визначається як поведінка, що відхиляється, тобто як окремі вчинки або система вчинків, що суперечать загальноприйнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам. Для характеристики відхилень використовують такі спеціальні терміни, як «делінквентність» і «девіантність». Розглянемо їх.

Термін «девіантна поведінка» можна застосовувати до дітей не молодше 5 років. Девіантна поведінка – це стійка поведінка особистості, що відхиляється від соціальних норм.

Для розуміння шляхів і форм керування процесом гармонічного розвитку особистості необхідно цілеспрямовано вивчати індивідуальні варіанти проходження дитиною послідовних вікових етапів, подолання їм криз,

особливості переходу від одного вікового етапу до іншого. Своєрідна чутливість учня, що знаходиться на тій чи іншій віковій стадії, його підвищена сприйнятливність до визначених впливів, несприятливих впливів жадають від дорослих своєчасної діагностики причин виникаючих порушень поведінки, уміння підібрати ефективні профілактичні і корекційні педагогічні прийоми, змінити стиль спілкування, форми взаємодії.

Дія Закону створила додаткові можливості для посилення соціозахисного принципу профілактики дитячої бездоглядності, подальшого розвитку мережі відповідних установ, комплексного вирішення проблем дітей, які опинилися у важкій життєвій ситуації, на основі більш тісної взаємодії всіх суб'єктів, що входять в систему профілактики. Фундаментом системи профілактичної роботи стала концептуальна установка на неприйнятність, непродуктивність адміністративно-карального підходу до дітей.

Таким чином, проблема девіантної поведінки дітей та підлітків стає все більш важливою для майбутнього. Масштаби поширення девіантної поведінки дітей та підлітків продиктували необхідність прийняття органами державної влади відповідних превентивних заходів.

Підліткам з девіантною поведінкою як групі, властиві певні психічні стани, якості особистості, цінності, типові для представників даного співтовариства. Девіантні підлітки розглядаються як специфічна соціальна група з наступних підстав: звичаїв, традицій, як специфічних регуляторів соціальної поведінки у великих соціальних групах, відсутніх в малих групах.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ОБГРУНТУВАННЯ ФОРМ І МЕТОДІВ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД ДІТЕЙ

2.1. Обґрунтування форм і методів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків

Сучасна криза, що охопила все світове співтовариство, характеризується такими спільними для різних країн рисами, як посилення соціального відчуження серед молоді, зростаюче поширення в дитячому середовищі саморуйнівної поведінки, що зумовлює зростання злочинності, проституції, наркоманії, алкоголізму та інших негативних явищ. Першочерговим завданням стає оптимізація процесу соціалізації дітей, їх адаптації до різних суспільних, освітніх та виховних інститутів. Така ситуація вимагає від суспільства, конкретної соціальної служби, соціальних педагогів пошуку і впровадження ефективних технологій роботи з дезадаптованими дітьми, підлітками і молоддю, зокрема різних форм і методів профілактичної спрямованості.

На основі узагальнення наукових праць [9; 12; 19; 20; 22; 28] можемо констатувати, що вибір форм і методів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків буде залежати від певних характеристик особистості дитини:

– «вразливі» – підлітки з високим рівнем тривожності та дезадаптації, котрі є основними чинниками їх девіантної поведінки.

– «конфліктні» – підлітки з низьким рівнем комунікативних здібностей, високим рівнем конфліктності;

– «самовпевнені» – підлітки, для яких характерна завищена самооцінка, висока схильність до ризику.

З огляду на вище зазначену характеристику в науковій літературі виділяють наступні профілактичні форми й методи: форми і методи первинної

профілактики: методи діагностики девіантної поведінки (тести; анкетування; метод вивчення документів з особистої справи підлітка; бесіда; спостереження); форми й методи непрямого профілактичного впливу (психологічний тренінг; тренінг комунікативних умінь; тренінг формування впевненості в собі та вміння виходу зі стресових ситуацій; тренінг профілактики девіантної поведінки з основами правових знань підлітків). Форми й методи вторинної профілактики: методи превентивного виховання (створення ситуації психологічного комфорту; установлення довірливих відносин з підлітком; формування у підлітків позитивної самооцінки; розробка правильних навичок спілкування і поведінки; формування пізнавальних інтересів тощо) й прямого (бесіди із запрошеними на виховні години працівниками медичних, соціально-реабілітаційних, правоохоронних закладів, педагогами-валеологами, соціальними педагогами; конкурси плакатів і стіннівок), і непрямого профілактичного впливу (соціально-психологічні тренінги з профілактики девіантної поведінки; рольові ігри; дискусії в класі). Форми й методи третинної профілактики: методи корекції девіантної поведінки (методи руйнування негативного типу характеру – метод «вибуху» і метод реконструкції характеру; метод перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості; переконання; перебудови життєвого досвіду: обмеження; перенавчання; переключення; регламентації способу життя; попередження негативної та стимулювання позитивної поведінки; змагання; індивідуальна робота; зустрічі підлітків «групи ризику» із психологом) та реабілітація девіантних підлітків (методи поведінкової (практичної) корекції, «Групова психотерапія підлітків девіантної поведінки», методикогнітивної терапії, технологія переосмислення проблемної ситуації, методи гештальттерапії тощо) [32, с. 14].

Також в працях А.Нагорної, В. Беспалько виокремлено ряд специфічних методів профілактичної роботи, зокрема до них відносяться: профілактична консультативна бесіда; міні-лекція; анкетування; системне спостереження; рольові ігри; профілактичні тренінги; соціальна реклама; відеолекторії; метод підтримки та стимулювання нових навичок, моделей поведінки; метод завчасної

нейтралізації конфліктної ситуації; метод профілактичного втручання; дискусійні клуби [33, с. 61-62].

До інноваційних методів попередження девіантної поведінки О. Яремінко відносить педагогічні дискусії, конкурси, диспути, соціально-комунікативні тренінги, тренінги особистісного зростання, ситуаційні вправи, рольові і ділові ігри, дебати, мозкові штурми, використання психомалюнку: «Дерево», «Моя сім'я», «Неіснуюча тварина», «Мій дім», «Мої друзі» тощо [56, с. 82].

В ході дослідження встановлено, що диференціацію змісту, методів, форм соціально-педагогічної профілактичної роботи з підлітками девіантної поведінки соціальному педагогу необхідно здійснювати враховуючи такі класифікаційні ознаки: організаційно-педагогічні (типологія обумовлює місце проведення профілактичної роботи, умови й осіб, які будуть її проводити); соціально-педагогічні (типологія базується на визначенні спрямованості особистості, оскільки в ній проявляються мотиви людини, внутрішні стимули її дій); психолого-педагогічні (типологія відображає конкретні соціально-педагогічні завдання, зокрема, нормалізацією характерологічних особливостей). Ефективність профілактичних заходів визначається наявністю таких умов:

- спрямованість на викорінення джерел дискомфорту як в самій дитині, так і в соціальному й природному середовищі та одночасно на створення умов для набуття неповнолітньою дитиною необхідного досвіду для розв'язання проблем, які постійно виникають;
- озброєння дитини новими навичками, які допомагають досягти поставлених цілей чи зберегти здоров'я;
- розв'язання ще не виниклих проблем, запобігання їх виникненню.

Отже, у ході дослідження встановлено, що для мінімізації або усунення тих чи інших проявів девіацій у підлітків необхідно не лише застосування визначених форм і методів (тематичні дні, інтерактивні заняття, соціально-психологічні, просвітницькі тренінги, медіація тощо), а й: по-перше, проводити профілактику одночасно всіх видів девіантної поведінки, які є актуальними у підлітковому

середовищі; по-друге, об'єднати у профілактичному напрямку зусилля педагогів, батьків і громадськості. З урахуванням того, що саме школа має всі можливості для об'єднання цих зусиль, вона повинна відігравати координуючу роль в організації процесу соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків.

Причини та наслідки девіантної поведінки підлітків роблять її предметом соціальної роботи. Розкриття сутності та специфіки профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки потребує визначення її місця в структурі соціальної роботи як такої.

Структура соціальної роботи, як сукупність досить стійких зв'язків, що забезпечують збереження її основних властивостей, включає низку взаємопов'язаних елементів: суб'єкт, об'єкт, зміст, функції соціальної роботи та управління нею [25].

Об'єкт і суб'єкт соціальної роботи є її основними структурними елементами. Під об'єктом розуміють усіх тих, хто потребує допомоги, незалежно від її характеру та специфіки. Всі, хто надає таку допомогу, належать до суб'єктів соціальної роботи. Отже, соціальна робота реалізується через взаємодію між об'єктом і суб'єктом. Результатом такої взаємодії є допомога людям у вирішенні їх життєвих проблем.

Зауважимо, що взаємодія між об'єктом і суб'єктом соціальної роботи, яку також визначають як об'єкт-суб'єктні відносини, не є усталеною, адже об'єкт сам бере активну участь у здійсненні соціальної допомоги, виступаючи певною мірою суб'єктом соціальної роботи. В такому випадку соціальна робота набуває суб'єкт-суб'єктного характеру (саме посилення суб'єктної ролі людей, котрим надається соціальна допомога, визнано прогресивною тенденцією розвитку соціальної роботи усвіті).

У зв'язку з цим у науковій літературі дискутується питання щодо назви об'єкта соціальної роботи [18]. Такі назви, як «пацієнт», «потерпілий», більшість авторів справедливо відкидають, оскільки вони підкреслюють пасивний характер об'єкта соціальної роботи. Слід зауважити, що індивід, який

зберігає самосвідомість і в змозі під керівництвом інших осіб брати участь в усуненні своїх життєвих перешкод, виступає діючою активною особою у здійсненні цієї допомоги, її оцінці та відповідній корекції. В такому контексті об'єкт соціальної роботи виступає замовником і споживачем соціальних послуг. Тому в літературі із соціальної роботи утвердилась термінологія, згідно з якою особу, що отримує допомогу від соціального працівника, називають клієнтом, а різновиди такої допомоги – соціальними послугами. Клієнт може бути індивідуальним або груповим (сім'я, шкільний клас, групи індивідів та ін.).

Деякі автори [24] розподіляють об'єкти соціальної роботи на три основні категорії: соціально незахищені групи, маргінальні групи і люди з відхиленнями у поведінці. Більш узагальнена класифікація здійснена за критерієм «масштабності» об'єкта. В такому розумінні об'єктами соціальної роботи є індивіди, сім'ї, групи та спільноти, які перебувають у скрутній життєвій ситуації, тобто ситуації, яка порушує або загрожує нормальному соціальному функціонуванню чи успішній соціалізації зазначених об'єктів. Інколи масштаби об'єкта соціальної роботи невиправдано розширюють, виходячи з того, що соціальна робота потрібна всім верствам населення, групам та індивідам [21].

Основним суб'єктом соціальної роботи, її центральною дієвою особою є соціальний працівник. Саме він, перебуваючи в безпосередньому контакті і взаємодії з клієнтами, надає їм необхідну допомогу, підтримує їх зусилля щодо виходу (покращання) зі скрутної життєвої ситуації. Зрозуміло, що роль соціального працівника як суб'єкта соціальної роботи важко переоцінити. Водночас, нерідко для зміни ситуації на краще недостатньо зусиль лише окремих осіб чи навіть груп. Передусім для цього потрібні зусилля організацій і навіть соціальних інституцій різного рівня. Керівну і координуючу роль при цьому відіграє держава, об'єднуючи систему державних установ, організацій та інституцій соціальної роботи (спеціалізовані державні установи чи заклади, причетні до умов праці, побуту, дозвілля, охорони здоров'я, безпеки тощо). Своєрідною підсистемою соціальної роботи виступають недержавні організації і групи соціальної підтримки та допомоги. Як зазначають вітчизняні вчені,

«органи соціальної роботи мають за мету здійснення політики держави, громадських структур, забезпечення людей потенційними життєвими благами, сприяння нормалізації соціально-психологічних відносин між ними, розвиток самостійності працівників державних установ в управлінні» [4].

Зміст соціальної роботи зумовлений сукупністю процесів, що характеризують взаємодію її складових елементів між собою і з середовищем та зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну. В такому розумінні соціальна робота виступає як органічний відтворювальний процес, спрямований на окрему особу або, у масштабах країни, на все її населення. Таке визначення уможливує розширення об'єкта до меж громадянського суспільства, оскільки соціальна робота спрямована на творення та відтворення особистості людини. Органічність відтворювального процесу можна розглядати з двох позицій. По-перше, як процес, що вписується у соціальний організм країни, адже впливає з процесів матеріального та духовного виробництва й організаційно-політичної діяльності держави. По-друге, – він сам по собі є завершеним процесом, який складається з численних підпроцесів, спрямованих на задоволення всієї сукупності потреб населення країни.

У загальному розумінні функціями соціальної роботи є: діагностика, збір та аналіз інформації, інформування, навчання, контроль. Так, діагностика включає в себе спостереження і бесіду. Під час розмови соціальний працівник – професійно підготовлений фахівець, який має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги [81], знайомиться з клієнтом (у межах започаткованого дослідження – підлітком) і вибудовує свої дії. Надалі відбувається збір та аналіз інформації, наприклад, шляхом анкетування. Відштовхуючись від зібраних під час анкетування даних, соціальний працівник визначає, в якому соціальному середовищі живе його клієнт та за яких житлових умов, звертає увагу на рівень економічного забезпечення його сім'ї, проводить аналіз документів. Подальше інформування передбачає проведення соціальним працівником бесід з підлітками, які потребують соціальної допомоги, лекцій, співпрацю зі ЗМІ тощо. Функція навчання зумовлена

розробкою відповідних рекомендацій, проведенням тренінгів тощо. На заключному етапі відбувається контроль (поточний, поетапний), що передбачає спостереження за підлітком вдома та періодичні зустрічі з ним та його сім'єю. Під час підсумкового контролю соціальний працівник готує документи і бере участь у роботі медико-психолого-соціально-педагогічної (МПСП) комісії[15].

Згідно зі ст. 358 Закону України «Про соціальні послуги» до функцій соціальної роботи відноситься також соціальне обслуговування, що є системою таких соціальних заходів, як сприяння, підтримка і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності [81].

Досить докладно функції соціальної роботи розглянуті А. Й. Капською. Автор виділяє такі професійні функції фахівця із соціальної роботи:

- аналітико-гностична (виявлення і облік на території обслуговування сімей, неповнолітніх дітей, громадян, котрі потребують різної за видами і формою соціальної підтримки та здійснення відповідного патронажу);
- діагностична (виявлення причин появи у громадян труднощів як за місцем проживання, так і за місцем навчання й роботи);
- прогностична (програмування і прогнозування впливу на об'єкти соціальної роботи всіх соціальних інститутів суспільства, вироблення окремої моделі технології прогнозування і моделі поведінки об'єктів);
- організаційна (організація і координація діяльності соціальних служб, відомств, організацій, різних державних і недержавних структур щодо надання допомоги і соціальної підтримки людям, які їх потребують; планування та реалізація завдань соціальної політики; сприяння розвитку мережі соціальних інституцій з обслуговування і соціальної підтримки населення);
- комунікативна (забезпечує налагодження взаємодії клієнтів соціальної роботи з державними і недержавними організаціями, волонтерами, спонсорами, соціальними партнерами тощо);

– активізаційна (активізація потенційних можливостей клієнтів – окремої людини, сім'ї чи соціальної групи, які опинилися в складній життєвій ситуації; стимулювання їхніх зусиль на самодопомогу, самовдосконалення);

– охоронно-захисна (сприяння захисту прав клієнтів і створення умов для виконання ними своїх обов'язків щодо держави, суспільства, спільноти, сім'ї, дитини; організація правової просвітницької роботи серед населення з метою вивчення міжнародних і державних документів, як регламентують права, обов'язки, норми поведінки представників різних груп об'єктів соціальної роботи);

– посередницька (надання допомоги з налагодження контактів з потрібними соціальними інститутами; визначення основних функцій соціальних інститутів; виявлення шляхів та змісту роботи профільних установ із соціальної підтримки та допомоги; попередження можливих конфліктів між клієнтами і державними органами чи соціальними інститутами);

– соціально-терапевтична (вирішення проблеми соціально-терапевтичної допомоги клієнтам; організація соціально-терапевтичної допомоги; виявлення рівнів та форм соціально-терапевтичної допомоги; обґрунтування доцільності надання соціально-терапевтичної допомоги);

– корекційно-реабілітаційна (здійснення аналізу суб'єктивних і об'єктивних можливостей соціальної реабілітації; організація корекційно-реабілітаційної роботи з різними клієнтами; вибір оптимальних видів корекції, визначення рівнів та ефективності корекційно-реабілітаційної роботи; розробка методичних матеріалів для корекційно-реабілітаційної роботи);

– попереджувально-профілактична (виявлення закономірностей і особливостей проблеми клієнта; приведення в дію соціально-правових, психологічних, соціально-медичних, педагогічних та інших механізмів попередження і подолання негативних явищ; вибір і застосування

ефективних форм соціально-профілактичної роботи; використання методів заохочення і покарання на засадах гуманізму, забезпечення клієнтів інформаційними матеріалами) [89].

Перелік зазначених функцій може бути дещо розширений, оскільки в людей різних соціальних груп і різного віку постійно виникають нові проблеми, а з ними й нові обов'язки соціальних працівників. Отже, функціями соціального працівника також визнано:

- соціально-педагогічну – виявлення інтересів і потреб у різних видах діяльності (культурно-оздоровчій, технічній і художній творчості, екскурсійно-туристичнійтощо);

- соціально-психологічну – проведення консультацій і здійснення корекції міжособистісних відносин людей у різних соціальних інститутах; надання допомоги у соціальній реабілітації всім, хто їїпотребує;

- соціально-медичну – організація роботи з профілактики захворювань; допомога в оволодінні основами першої медичної допомоги, культури харчування; організація роботи з планування сім'ї; формування відповідального ставлення до репродуктивної і сексуальної поведінки; формування здорового способужиття;

- соціально-побутову – сприяння щодо надання необхідної допомоги різним категоріям населення (інвалідам, людям похилого віку, молодим сім'ям тощо) для поліпшенні їхніх житлових умов, організації нормального побуту[32].

У сучасних працях з теорії соціальної роботи виділяють також функції соціального обслуговування, а саме: профілактичну, соціально- реабілітаційну, адаптаційну, соціальний патронаж, особистісно- гуманістичну, соціально-гуманістичну, що віддзеркалюють зміст системи соціального обслуговування.

- Управління соціальною роботою здійснюється згідно з такими нормативними документами, як Закон України «Про соціальні послуги», Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та

молоддю», Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Порядку атестації соціальних працівників, інших фахівців, що надають соціальні та реабілітаційні послуги», Постанови Кабінету Міністрів «Про затвердження Типового положення про центр соціально- психологічної реабілітації дітей», Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про Порядок ведення службами у справах дітей обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах», що визначають пріоритетні напрями соціальної політики у нашій країні: створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, народонаселення, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

Невід'ємною частиною соціальної роботи, яка зумовлює її структуру, є державна система соціальної роботи в Україні, до складу якої входять державні інститути (законодавча влада, судова влада та засоби масової інформації), які через «законодавчу ініціативу, бюджетну і кадрову політику, систему контролю та іншими засобами і способами впливають на всі ланки системи соціального захисту населення – управління праці і соціального захисту міських і районних державних адміністрацій, трудові колективи» [4, с. 25]. До таких державних інститутів віднесено:

– Міністерство праці та соціальної політики, якому підпорядковуються по вертикалі та горизонталі різні відомства й організації (мережа центрів зайнятості, обласні й міські центри управління соціального захисту, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян та ін.);

– Міністерство охорони здоров'я, якому підвладні всі заклади охорони здоров'я, медичні навчальні заклади різного рівня акредитації;

– Державний комітет у справах сім'ї та молоді (ССМ), який включає

Державний центр соціальних служб для молоді, обласні, міські та районні центри ССМ разом із спеціалізованими центрами у містах, регіонах;

– Міністерство освіти і науки, якому підпорядковуються через інші державні структури різні загальноосвітні навчально-виховні заклади, спеціалізовані школи-інтернати, професійно-технічні заклади освітитощо;

– Міністерство внутрішніх справ, під егідою якого функціонують спеціалізовані приймальники-розподільники, виховно-трудова колонія;

– Міністерство оборони, яке охоплює всі військові структури та навчальні заклади різного рівня акредитації, де здійснюється підготовка військових офіцерів;

– Міністерство надзвичайних ситуацій тощо.

Соціальна робота проводиться завдяки повноцінному функціонуванню названих державних структур, бере на себе вирішення глобальних і конкретних проблем та здійснюється на різних рівнях: державному, регіональному, місцевому, індивідуальному. На державному рівні соціальна робота визначається, перш за все, законодавчою і соціальною політикою України. На регіональному рівні вона набуває більш конкретного спрямування, уточнюється її зміст, особливості і шляхи реалізації. На місцевому рівні соціальна робота має досить чітко виражену спрямованість на конкретного об'єкта. Водночас соціальна робота має досить виразне спрямування не лише на соціальні групи клієнтів, але й на окремих індивідів, які потребують особливої, конкретної допомоги, що надається на індивідуальному рівні.

Слід зазначити, що схарактеризовані елементи лише в сукупності розкривають сутність та специфіку соціальної роботи, яка за змістом і характером домінуючих проблем потребує усвідомлення двох основних аспектів соціальної роботи в Україні: перший – це вирішення найбільш гострих і невідкладних проблем людей; другий – вирішення глобальних завдань у перспективі, прогнозування і попередження появи нових соціальних проблем у масштабному плані (злиденність, безробіття, хвороби, зумовлені соціальними причинами, загострення девіації серед дітей і молоді тощо). Зазначені аспекти

соціальної роботи передбачені соціальною політикою країни, основними напрямками й орієнтирами розвитку суспільства. Зокрема це стосується основних видів соціальної роботи, якими виступають: соціальна діагностика і профілактика [26]; соціальна реабілітація [83]; соціальна корекція [25]; соціальна терапія [24]; соціальне проектування [66]; соціальне прогнозування [21]; соціальна експертиза [73]; соціальне посередництво [70]; соціальне консультування [48]; соціальне забезпечення [63]; соціальне страхування [42]; соціальне піклування [96].

Визначення сутності та структури соціальної роботи, її різновидів, дозволяє стверджувати, що профілактика та корекція є невід'ємними складовими такої роботи. Розкриємо специфіку профілактично-корекційної роботи відносно підлітків девіантної поведінки, спираючись на наявні наукові здобутки в цій галузі.

Так, профілактику девіацій учені розглядають як «процес усунення та нейтралізації соціальних умов й чинників, що викликають ... девіації» [7]. Як наголошує Г. Д. Золотова, основою профілактичної діяльності є ідеї гуманістичної філософії про цінність людської особистості, право людини на соціальний захист, гуманізацію умов навчання і виховання. З позицій гуманістичної філософії дослідниця розкриває соціально-педагогічну профілактику аддиктивної поведінки як «гуманістично формуючу, науково обґрунтовану та своєчасну діяльність, спрямовану на мінімізацію факторів соціального ризику, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку особистості, проявлення різних видів її активності, розкриття її внутрішнього потенціалу...» [90, с. 11]. За змістом автор розподіляє таку профілактику на первинну, вторинну та третинну. На думку дослідниці, формами та методами первинної профілактики є форми і методи превентивної освіти та непрямого профілактичного впливу; вторинної профілактики – форми і методи антинаркотичного виховання, а третинної профілактики – форми і методи корекції аддиктивної поведінки [90, с. 18].

Як вважає В. В. Афанасьєва, метою профілактики є успішна соціалізація підлітків на основі усунення (мінімізації) проявів девіантної поведінки та визначає соціально-педагогічну профілактику такої поведінки як «комплекс соціальних, педагогічних (навчально-виховних), медико- психологічних і правових заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин (умов), які сприяють поширенню девіантної поведінки в підлітковому середовищі» [6].

Дослідниця наголошує, що поняття «соціально-педагогічна профілактика» є більш широким щодо таких понять, як: «соціально-педагогічна корекція», «реабілітація», «патронаж», оскільки в роботі з підлітками вона одночасно включає «корекцію», «реабілітацію» та інші різновиди соціально педагогічної діяльності. Автор зазначає, що профілактична робота з підлітками передбачає: профілактику та корекцію їхньої моральної недосконалості; нікотинової, алкогольної та наркозалежності; залежності від азартних ігор та Інтернету; підліткової агресії; протиправної поведінки; сексуальних девіацій; суїцидальної поведінки тощо. Дослідниця виокремлює такі функції соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків, як: діагностична, реабілітаційна, координуюча та прогностична [6].

Зауважимо, що В. В. Афанасьєва розкриває зміст системи профілактики девіантної поведінки підлітків через форми й методи первинної, вторинної, третинної профілактики, які дещо відрізняються від форм та методів, виокремлених Г. Д. Золотовою [90]. В запропонованій В. В. Афанасьєвою моделі соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків формами та методами первинної профілактики зазначено форми і методи діагностики девіантної поведінки (тести, анкетування; вивчення документів з особової справи підлітка; бесіди; спостереження), а також непрямого профілактичного впливу (психологічний тренінг, тренінг комунікативних умінь, формування впевненості в собі та вміння виходу зі стресових ситуацій; тренінг профілактики девіантної поведінки з основами правових знань підлітків); вторинної профілактики – методи превентивного виховання (створення ситуацій психологічного комфорту; встановлення довірливих

відносин з підлітком; формування в нього позитивної самооцінки; розробка правильних навичок спілкування і поведінки; формування пізнавальних інтересів тощо), прямого (бесіди із працівниками медичних, соціально-реабілітаційних, правоохоронних закладів; педагогами-валеологами, соціальними педагогами тощо; конкурси плакатів) і непрямого профілактичного впливу (соціально-психологічні тренінги з профілактики девіантної поведінки; рольові ігри; дискусії в класі) та третинної профілактики – форми і методи корекції (методи руйнування негативного типу характеру: метод «вибуху», метод реконструкції характеру; метод перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості; переконання; методи перебудови життєвого досвіду: обмеження; перенавчання; переключення; регламентації способу життя; попередження негативної та стимулювання позитивної поведінки; змагання; індивідуальна робота; зустрічі підлітків «групи ризику» з психологом) та реабілітації девіантної поведінки підлітків (методи поведінкової (практичної) корекції, групової психотерапії, когнітивної терапії, гештальттерапії тощо) [6, с. 14].

На думку автора, соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи відбувається за такими напрямками, як робота з педагогами, батьками, підлітками. Досліджуючи зміст пропедевтичної роботи в загальноосвітній школі з підлітками, схильними до агресії як форми прояву девіантної поведінки, Т. А. Андронюк наголошує на необхідності попередження агресивних вчинків у підлітковому середовищі в двох напрямках: по-перше, пошук причин і умов виникнення агресивної поведінки; по-друге, – добір ефективних засобів її усунення. Реалізація першого напрямку, на думку автора, передбачає індивідуальну і групову роботу з попередження агресивних вчинків шляхом індивідуальних консультацій, групових тренінгів; другого, – втручання в педагогічний процес, а саме: індивідуалізацію навчання і виховання, корекцію виховних впливів і оптимізацію взаємодії вчителя та учнів [3]. Результати проведеного Т. А. Андронюк дослідження дозволили автору дійти висновку, що попередженню

агресивних вчинків у підлітків сприяють: своєчасна діагностика агресивних проявів у поведінці підлітків; формування свідомості та самосвідомості учнів, що зумовлює усталене ставлення до моральних норм; сприяння розвитку позитивної мотиваційно-потребової сфери підлітка; становлення авторитетно-довірливих стосунків між учителем і учнем.

Напрями профілактики девіантної поведінки неповнолітніх на більш високому рівні – рівні профільних інституцій України, розглядає Н. А. Зобенько. До таких напрямів дослідниця відносить: створення умов задля розкриття неповнолітніми своїх здібностей; активний захист прав, свобод і законних інтересів підростаючого покоління; запобігання залученню дітей і підлітків у злочинну діяльність; обмеження правових методів регулювання міжособистісних і господарсько-економічних відносин за участю неповнолітніх; зміна суспільної думки і спрямування дезадаптованих дітей і підлітків на позитивні ціннісні орієнтації; формування терпимості й позитивного ставлення до неповнолітніх, як до найбільш вразливої та найменш захищеної категорії громадян; формування дієвих механізмів реалізації заходів держави щодо охорони дитинства, контролю за виконанням ухвалених рішень та ін. [8, с.14].

Слід зазначити, що Т. К. Окушко також розглядає корекційно-педагогічну діяльність як «певним чином спланований та організований навчально-виховний процес, що реалізується з підлітками, метою якого є не тільки виправлення існуючих відхилень у поведінці, а й створення передумови щодо подальшого розвитку, позитивної соціалізації та інтеграції їх у соціум» .

На думку С. Г. Немченко провідною метою корекції девіантної поведінки вважає досягнення поведінкових змін і визначає її як «системну спільну діяльність педагога та старшокласника щодо нівелювання та подолання такої поведінки, формування здатності вирішувати проблеми, що виникають у реальних життєвих ситуаціях, з використанням знань, умінь і навичок, життєвого досвіду» [150, с. 8]. На думку автора, корекція девіантної поведінки відбувається через «процеси морально-психологічної перебудови людини, які

сприяють внутрішній переорієнтації системи духовних цінностей, формування почуття відповідності і причетності до минулого, сучасного і майбутнього» [50, с. 8].

Стратегічними цілями корекції девіантної поведінки підлітків, як зазначає С. Г. Немченко, є формування в них конструктивної мотивації та позитивних цінностей; орієнтація підлітків на виконання соціальних вимог і вимог щодо самозбереження; вдосконалення системи їхньої саморегуляції; підвищення усталеності підлітків до стресів та розширення ресурсів їхньої особистості; прищеплення життєво важливих навичок і вмінь; розширення соціальних зв'язків та позитивного соціального досвіду; підвищення рівня соціальної адаптації підлітків тощо. На думку автора, для досягнення зазначених стратегічних цілей корекції девіантної поведінки підлітків необхідно вирішити такі конкретні завдання: усунення дефіциту нормовідповідних поведінкових репертуарів; посилення адаптивної поведінки; послаблення або усунення неадекватної поведінки; розвиток здібностей щодо саморегулювання й розслаблення організму; формування навичок самоствердження та ефективних соціальних навичок [50].

Соціальна корекція девіантної поведінки підлітків базується на таких принципах:

- цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій, що передбачає активність підлітка-девіанта; можливість здійснення вільного морального вибору; формування емоційних знань про моральну норму; реалізацію засвоєних духовно-моральних якостей; постійне емоційне оновлення ситуації морального вибору;

- особистісно розвивального спілкування, що передбачає довірливу взаємну відкритість обох сторін; відсутність оцінювального, «вимірювального» ставлення до будь-яких особливостей один одного; взаємне прийняття один одного як неповторних і цінних особистостей;

- співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості підлітка-девіанта, що передбачає вміння вирізняти й називати

емоції, які переживають інші люди; здатність зрозуміти і прийняти чужу позицію, моральні норми; здатність розуміти власні переживання, емоційні реакції та узагальнювати їх;

– систематичного аналізу вихованцем власних і чужих вчинків, що передбачає усвідомлення суспільно значущих мотивів поведінки; усвідомлення та прийняття моральних норм; постійне розв'язування соціально-моральних завдань; уміння передбачати наслідки своїх та чужих вчинків; здатність протистояти миттєвим прагненням, бажанням, потягам;

– орієнтації на позитив у поведінці та характері підлітка, що передбачає стимулювання до пізнання власних позитивних якостей і рис; формування моральних почуттів під час самооцінки своєї поведінки; постійну педагогічну увагу до позитивних вчинків; формування віри у можливість досягнення визначених нею завдань; урахування інтересів, її індивідуальних уподобань, переваг, пробудження нових інтересів, перевагу позитивних оцінок в аналізі поведінки; домінування поважного ставлення; залучення до добра та доброти; захист педагогом інтересів підлітка-девіантатанадання допомоги при вирішенні її актуальних проблем; формування у колективі гуманних взаємин, які не припускають приниження;

– соціальної адекватності виховання, що зумовлює відповідність змісту і засобів виховання соціальній ситуації, під час якої проходить виховання підлітка з девіантною поведінкою; врахування особливостей його соціального оточення; координацію взаємодії соціальних інститутів, які здійснюють вплив на особистість підлітка, корекцію негативних впливів на нього;

– індивідуалізації виховання молоді з девіантною поведінкою, що передбачає визначення індивідуальної траєкторії соціального розвитку кожного підлітка, виокремлення спеціальних завдань, відповідно до його індивідуальних особливостей (виявлення причин девіантності, розкриття потенціалів особистості, надання можливостей для самореалізації та саморозкриття таїн.);

– соціальної загартованості молоді з девіантною поведінкою, який передбачає залучення вихованців до ситуацій, що потребують вольових зусиль

щодо подолання негативного впливу соціуму, вироблення соціального імунітету, стресостійкості, рефлексивної позиції. Реалізація цього принципу забезпечується шляхом стимулювання самопізнання в різних соціальних ситуаціях, визначення власної позиції та способів адекватної поведінки у різних ситуаціях; надання допомоги щодо аналізу проблем соціальних відносин та варіативності їх поведінки у складних життєвих ситуаціях[51].

Отже, профілактично-корекційну роботу з підлітками девіантної поведінки розуміємо як вид професійної діяльності соціальних працівників, спрямованої на виправлення наявних і попередження можливих відхилень у поведінці підлітка шляхом підвищення рівня його соціальної адаптації, що передбачає: переорієнтацію його мотиваційної сфери та системи цінностей; розкриття особистісного потенціалу; розширення соціальних зв'язків; формування позитивного соціального досвіду; залучення до виконання соціальних вимог. Профілактично-корекційна робота передбачає також запобігання перетворенню девіантної поведінки підлітків у злочинну.

Функціями профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки є такі:

- діагностична – вивчення особистості вихованця: його вікових та психічних особливостей, здібностей, стану його фізичного та морального здоров'я; ступеню та спрямованості впливу мікросередовища; структури навчального колективу; характеру групоївзаємодії;

- організаторська – організація соціально значущої діяльності у відкритому середовищі, входження підлітка до неї як активного суб'єкта;

- координаційно-посередницька – координація зусиль усіх медичних, культурних, спортивних, правових закладів, суспільних та благодійних організацій, колективу педагогів та учнів у спільному вирішенні соціального становлення підлітка;

- профілактична – використання всіх спеціально-правових, юридичних, психолого-педагогічних механізмів попередження та корекції негативних явищ, здатних чинити антипедагогічний вплив щодо забезпечення захисту

правдитини;

- прогностична – прогнозування процесу розвитку особистості у період навчання;
- конфліктно-захисна – попередження та вирішення конфліктів у колективах учнів, педагогів, у родинях тощо;
- психологічної підтримки – надання допомоги щодо вирішення особистих проблем, зняття нервового напруження, стану тривожності, різних роду «комплексів» за допомогою психокорекційних та інших методів впливу.

2.2. Діагностика стану девіантної поведінки підлітків

Виходячи із теоретичних положень проблеми девіантної поведінки, досліджених у попередніх параграфах, ми вбачаємо необхідність проведення комплексного вивчення особистості дітей на предмет формування різних видів відхилень у поведінці і психосоматичному розвитку.

Базою для проведення експериментального дослідження нами було обрано Старобабанівський ліцей Дмитрушківської сільської ради Уманського району Черкаської області.

У межах експерименту участь взяли діти віком від 13 до 16 років, які навчаються в 6-9 класах. Всього у експериментальному дослідженні брало участь 40 дітей.

Проведення експериментального дослідження здійснювалося за такими критеріями:

- когнітивний (показники – рівень сформованості соціальних знань про правомірну поведінку і девіації, обізнаність щодо способів вирішення конфліктних ситуацій, самореалізації);

- емоційно-особистісний (показники – емоційна врівноваженість, рівень сформованості комунікативних навичок, рівень тривожності, домагань і самооцінки);

- діяльнісно-поведінковий (показники – наявність закріплених моделей

просоціальної поведінки, схильність до ведення здорового способу життя, навички самоконтролю, стилі вирішення конфліктних ситуацій).

Для первинної діагностики рівня схильності підлітків до негативних форм девіантної поведінки нами було використано наступні методики:

- спостереження за дітьми з метою виявлення наявних зрушень у поведінці

і особистісному розвитку;

- діагностики вад особистісного розвитку (ДВОР) (Додаток А);

- діагностики схильності до адиктивної, агресивної, деліквентної поведінки за методикою А. Н. Орел (Додаток Б).

У процесі діагностики вад особистісного розвитку (ДВОР), дітям пропонувалося відповісти на запитання, які стосувалися різних сторін їх особливості поведінки, самопочуття, бажань, страхів, переконань тощо (Додаток А). Під час проведення даної методики діти мали нагоду поглянути на себе збоку: які вони є, що знають про себе, і поділитися цими знаннями з дорослими, щоб вони краще пізнали їх, зрозуміли. Методика складалась з 9 шкал, зокрема, тривожність, імпульсивність, агресивність, асоціальність, замкненість, естетична нечутливість тощо.

За результатами тестування були отримані наступні дані (таблиця 1.1.):

Таблиця 1.

Результати діагностики вад особистісного розвитку (ДВОР)

№ з/п	Показники	Кількісні дані (%)
1	Тривожність	20 %
2	Імпульсивність	10,8 %
3	Агресивність	8,2 %
4	Схильність до нечесної	10 %

	поведінки	
5	Асоціальність	4,8 %
6	Замкнутість	4,2 %
7	Невпевненість	10,2 %
8	Екстернальність	2,4 %
9	Естетична нечутливість	9,6 %

Як видно із отриманих результатів тестування, найбільш вираженими у досліджуваній групі респондентів є показники тривожності, імпульсивності, невпевненості і схильності до нечесної поведінки. Сформованість цих особистісних якостей є основою для формування і закріплення девіантної поведінки підлітків, і є сигналом для необхідності посилення профілактичної і корекційної соціально-педагогічної роботи із учнями групи ризику.

Для діагностики схильності до адиктивної, агресивної, деліквентної поведінки за методикою А. Н. Орел дітям пропонувалося пройти тестування з метою дослідження схильності до подолання норм і правил, схильності до адиктивної (залежної) поведінки, схильності до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки, схильності до агресії та насильства, вольовий контроль емоційних реакцій, схильності до деліквентної поведінки (Додаток Б). Так, до подолання суспільних норм і правил виявлено схильність у 25% респондентів, що свідчить про наявність установки до заперечення загальноприйнятих норм і цінностей, зразків поведінки, про схильність опитуваних протиставляти власні норми і цінності груповим, про тенденції «порушувати спокій», шукати труднощі, які можна було б подолати. При цьому решта опитаних виявили конформні установки і схильність слідувати стереотипам і загальноприйнятим нормам поведінки.

Готовність реалізувати адиктивну поведінку була діагностована у 35% респондентів, що свідчить про схильність випробовуваних до відходу від реальності за допомогою зміни свого психічного стану, про схильність до ілюзорно-компенсаторного способу вирішення особистісних проблем,

орієнтацію на чуттєву сторону життя, про наявність «сенсорної спраги», про гедоністично орієнтовані норми і цінності. Хороший соціальний контроль поведінкових реакцій при цьому виявлено у 45% респондентів, відповіді решти респондентів свідчать про сумнівність результатів або про наявність вираженої психологічної потреби в адиктивних станах, що необхідно з'ясувати, використовуючи додаткові психодіагностичні засоби.

У процесі дослідження встановлено схильність підлітків до аутоагресивної поведінки на рівні 7%, що беззаперечно підтверджує відсутність тенденції до соматизації тривоги, відсутність схильності до реалізації комплексів провини в поведінкових реакціях у більшості опитаних.

Але при цьому загрозовими є показники до реалізації агресивних тенденцій у поведінці. Так, 42% респондентів виявили агресивну спрямованість особистості у стосунках з іншими людьми, про схильність вирішувати проблеми за допомогою насильства, про тенденції використовувати приниження партнера по спілкуванню як засіб стабілізації самооцінки. Нетиповість агресії як способу виходу з фруструючої ситуації властива 48% опитаних, у решти 10% респондентів простежується схильність до агресії.

Узагальнення результатів тестування за шкалою вольового контролю емоційних реакцій показує необхідність посилення соціально-педагогічної роботи щодо формування у підлітків вольового контролю своїх потреб і чуттєвих потягів. Так, схильність реалізовувати негативні емоції безпосередньо в поведінці, без затримки, виявлено у 27% опитаних, слабкість вольового контролю емоційної сфери притаманна 34% респондентів.

За шкалою схильності до деліквентної поведінки було диференційовано опитуваних на «звичайних» підлітків та осіб із зафіксованими правопорушеннями, що вступали в конфлікт із загальноприйнятим способом життя і правовими нормами у співвідношенні 78% до 22%, що виявляє «деліквентний потенціал» групи респондентів.

Відповідно до сформованості критеріїв, у групі респондентів було виявлено процентне співвідношення кількості підлітків з високим, середнім і

низьким рівнем сформованості девіантної поведінки (рис. 1.1.) за такими показниками:

1. До групи з низьким рівнем девіантної поведінки було віднесено 41% учнів, які мали глибокі і міцні знання, чітку моральну позицію щодо сутності правопорушень, соціальну спрямованість своєї поведінки, позитивно ставляться до навчання і успішно навчаються. Такі підлітки віддають пріоритет загальнолюдським цінностям і здоровому способу життя; поведінка їх стійка, прогнозована, відповідальна; вони володіють здатністю аналізувати свої вчинки і вчинки інших; адекватно себе оцінюють; вміють себе контролювати.

2. До групи із середнім рівнем сформованості девіантної поведінки були віднесені підлітки (34%), як і мали певні, але недостатні знання, нестійку позицію щодо сутності і проявів правопорушень, мали посередні успіхи у навчанні; не завжди дотримувались правил моральної поведінки, здорового способу життя; періодично здійснювали протиправні дії, недостатньо володіли навичкам и саморегуляції та самоконтролю; не завжди адекватно себе оцінювали.

3. До групи з високим рівнем сформованості девіантної поведінки (25%) були віднесені підлітки, які мали розрізнені знання про сутність правомірної поведінки, підтримували позицію правопорушників, не встигали у навчанні, не дотримувалися здорового способу життя, вживали психоактивні речовини, вчиняли протиправні дії, мали неадекватну самооцінку, не вміли регулювати свою поведінку.

Рис. 1. Узагальнені результати первинної діагностики схильності підлітків до девіантної поведінки.

Низький рівень девіантної поведінки ■
Середній рівень девіантної поведінки ■
Високий рівень девіантної поведінки ■

Таким чином, отримані результати експериментального дослідження дають підстави стверджувати про необхідність посилення соціально-педагогічної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки, у напрямі розвитку їх соціальності, корекції адикцій, формування емоційно-вольової сфери розвитку просоціальних особистісних якостей, соціально схвальних способів поведінки.

2.3. Методичні рекомендації з реалізації форм і методів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків

Основними принципами реалізації форм і методів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків можна вважати: опора на потенційні можливості дитини; принцип активізації свідомості й життєвого досвіду особистості; принцип безпеки навчання і створення сприятливої атмосфери навчання; принцип випереджаючого навчання та інші.

Усі окреслені форми, методи, засоби та умови можуть бути покладені в основу побудови профілактичних програм, зокрема:

- робота з учителями може бути реалізована у межах навчально-виховного процесу на заняття з актуальних проблем профілактики девіантної поведінки; організації психологічних практикумів «Особливості освіти та виховання підлітків з девіантною поведінкою», «Конфлікти між учителями й підлітками. Методи їх подолання»; проведенні інструктажу та організації консультування класних керівників;

- робота з батьками може передбачати безпосередньо прямий профілактичний вплив і полягати в організації серій повідомлень і лекцій на теми: «Особливості вікової психології підлітків», «Види, причини та способи профілактики девіантної поведінки підлітків у родині»;

- робота з самими підлітками: первинна профілактика; вторинна

профілактика; третинна профілактика. У межах цих етапів профілактична робота з підлітками може бути здійснена за такими напрямками: профілактика та корекція моральної недосконалості підлітків; нікотинової залежності; алкогольної залежності; наркозалежності; залежності від азартних ігор та Інтернет-залежності; підліткової агресії; протиправної поведінки; сексуальних девіацій; суїцидальної поведінки.

Дослідження проблеми перевиховання дітей, схильних до девіантної поведінки, показує, що її розв'язання залежить від таких умов:

- знання типологічних особливостей дитячих девіацій поведінки;
- вміння виявити та використати позитивні якості неповнолітнього, взаємини та систему виховання в його сім'ї, вплив громадської думки на нього;
- налагодження доброзичливих стосунків учня-правопорушника з батьками, вчителями, однолітками;
- залучення дітей до самовиховання, вдосконалення своєї особистості;
- озброєння педагогів, батьків, представників громадськості методами і прийомами перевиховання, вміннями коригувати їх в конкретній життєвій ситуації.

Зміст профілактично-просвітницької роботи щодо попередження та подолання девіантної поведінки дітей та молоді:

- правова освіта, розповсюдження інформації щодо правових можливостей подолання проблем (лекції, кіно-, відео-лекторії, освітні програми, матеріали в ЗМІ, методика «рівний — рівному», соціальна реклама);
- надання консультативної допомоги у розв'язанні проблем (консультації юриста, психолога, лікаря, педагога, консультування в ЗМІ, телефонне консультування);
- надання кризової соціально-психологічної допомоги (кризові стаціонари, служби «Телефон довіри» тощо);

- соціально-педагогічна допомога сім'ям з обмеженими педагогічними ресурсами, сім'ям з проблемними дітьми (сімейне консультування і психотерапія, соціальний захист і представництво інтересів сімей);
- соціальних захист і реабілітація дітей з девіантних сімей (консультування, кризове втручання, позбавлення або обмеження батьківських прав, фостерінг);
- сприяння зайнятості населення, особливо — представників соціально вразливих груп та груп ризику (центри зайнятості і працевлаштування, громадські роботи);
- створення умов для змістовного проведення дозвілля (творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвільні заклади, конкурси, вуличні ігрові майданчики);
- соціально-психологічні тренінги (дають змогу краще пізнати себе, підвищити впевненість у собі, розвинути комунікативні якості, вміння поводитися в складних ситуаціях, формувати навички відповідальної поведінки);
- навчання на рівних (підготовка волонтерів з числа підлітків та молоді, які поширюватимуть профілактичну інформацію в середовищі однолітків, у тому числі під час неформального спілкування). Цей метод дає можливість подолати упереджене ставлення молоді аудиторії до профілактичної інформації.

Тому важливо орієнтувати учнів на здоровий спосіб життя; здійснювати психолого-педагогічний супровід процесу адаптації учнів до 1 класу та при переході учнів з початкової до середньої школи; формувати: навички самостійного вирішення складних життєвих ситуацій, комунікативні навички, вміння керувати своїми емоціями і поведінкою, а також виявляти учнів «групи ризику» на всіх вікових етапах.

Базові принципи роботи дорослих з підлітками

1. Доброзичливі відносини:

- повага
- сприйняття підлітка таким, яким він є
- відмежовувати поведінку від особистості
- дотримання конфіденційності
- модель здорової поведінки

2. Спеціаліст

- у спеціалістові підліток бачить ті якості, які він може розвивати в собі
- спеціаліст повинен бути надійним: підліток розуміє, що на нього можна покластися
- необхідно проводити розумні межі, проявляти послідовність

3. Володіти навичками спілкування

- співчуття
- вміння активно слухати
- дайте зрозуміти, що з вами можна торкатися будь-яких питань
- давати інформацію, що відповідає віку
- проявляти відвертий інтерес, цікавитись їхніми поглядами, думками
- підліток повинен мати можливість установити відверті стосунки з одним постійним дорослим, який працює в центрі

4. Акцентувати увагу на плюсах, а не на мінусах:

- очікувати найкращих зусиль та результатів від кожного незалежно від його соціально-економічного становища
- таке ставлення змусить його орієнтуватися на краще
- підтримка, заохочення, похвала — особливо тоді, коли підліток намагається змінити поведінку

5. Залучити молодь до сприйняття рішень, що її стосуються, по мірі можливості приймати її пропозиції

6. Робіть так, щоб було цікаво!

- замість сухої лекції проводьте заняття в ігровій формі

Поради дорослим у роботі з девіантними підлітками:

1. З підлітками будьте привітними.
2. Цікавтеся їх думкою, дайте їм відчути себе прийнятними.
3. Старайтесь випередити виникнення конфлікту, не допустити його виникнення.
4. Дозволяйте їм помилятися і вчитися на власних помилках.
5. Будьте з ними відкритими у спілкуванні, не старайтесь їх обманювати, щось від них приховувати.
6. Станьте їх другом, порадником, готовим в будь-кий час їх вислухати.
7. Завжди давайте їм ще один шанс.
8. Радьтеся з ними, вітайте їхні пропозиції.
9. Знаходьте час для спілкування з ними, вислуховуйте їх, розділяйте з ними радість та переживання.
10. Не старайтесь їх переконувати, насаджувати свою думку, різко заперечувати.
11. Дайте підлітку відчути відповідальність.
12. Допоможіть їм повірити в себе.

Пропозиції щодо покращення діяльності учасників навчально-виховного процесу у попередженні девіантної поведінки:

- поліпшення існуючих та пошук нових форм соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- захист прав дітей, захист від фізичного та психічного насильства сім'ї з боку інших суб'єктів соціуму;
- виявлення функціонально неспроможних сімей і забезпечення прав дітей, які виховуються в таких сім'ях;
- створення банку даних дітей «групи ризику», оформлення соціальних паспортів та індивідуальних карток соціально-психологічного супроводу;
- щороку поновлювати банки даних учнів, які потребують підвищеної педагогічної уваги, схильних до правопорушень,

бродяжництва;

- підвищення ефективності діяльності класного керівника, психолога, соціального педагога, педагога-організатора та інших суб'єктів виховного процесу щодо соціального захисту дітей;

- налагодження тісної співпраці з батьками шляхом відвідування дітей і батьків на дому, з метою надання консультативної допомоги у вирішенні виховних проблем та подолання проявів девіантної поведінки дітей, з розробкою поетапного плану дій;

- систематичне проведення профілактичних рейдів в кризові сім'ї з метою виявлення неповнолітніх, що не відвідують школу, прогулюють уроки (разом з адміністрацією школи);

- використання психологічного інструментарію, що пройшов експертизу експертної комісії;

- включення дітей, що потребують підвищеної педагогічної уваги, в навчально-виховний процес, в соціальну діяльність;

- систематичне проведення корекційно – розвивальну та просвітницьку роботу з дітьми, що схильні до девіантної поведінки чи скоїли правопорушення, спрямовані на формування правової культури молоді;

- формування життєво важливих соціальних компетентностей, розвиток здібностей, почуття емпатії, вміння розпізнавати свій емоційний стан;

- навчання способам реагування в конфліктних ситуаціях, технікам релаксації, вираженню свого емоційного стану, розвитку комунікативних здібностей;

- створення умов комфортної життєдіяльності дітей, які перебувають у складних життєвих умовах;

- пропаганда здорового способу життя;

- просвітницько-профілактична робота всіх учасників навчально-виховного процесу з питань правової обізнаності та кримінальної

відповідальності щодо своїх обов'язків, прав та можливостей;

- сприяння відвідуванню учнями гуртків, секцій, клубів тощо за інтересами та здібностями;
- здійснення моніторингу якості проведеної правовиховної роботи за допомогою анкетування учнів або інших експертних висновків в ЗНЗ.

Рекомендовані заходи:

- проведення місячника та тижня права, місячника «За здоровий спосіб життя», тижнів правових знань (лютий, квітень);
- проведення анкетувань учнів щодо обізнаності учнів своїх прав («Наші права в школі»);
- створення правового клубу для старшокласників з метою підвищення загального рівня правової культури, набуття учнями необхідних правових знань;
- проведення годин спілкування «Мої права – мої обов'язки» з учнями 7-8-х класів;
- проведення інтелект-шоу «Твоя правова культура», «Подорож до країни права» для учнів 9- 11-х класів;
- проведення конкурсів малюнків для учнів початкової школи, стіннівок «Мої права в моїй школі» для учнів середньої і старшої школи;
- проведення соціальним педагогом тренінгових занять з учнями 10-х класів «Молодь та протиправна поведінка», «Гендерна рівність. Насильство в сім'ї», з учнями 6-9 класів – «Знай свої права. Виконуй свої обов'язки»;
- проведення психологом з учнями 6, 7-х класів тренінгів «Права та обов'язки», з учнями 9, 10-х класів – «Свідомий вибір»;
- проведення тижня толерантності: практикумів в 5, 6, 9-х класах «Толерантність – принцип суспільства», в 7-х класах практикум «Правовий захист», в 8-х кл. – «Права людини з ВІЛ», тренінгу «Хто твої сусіди?», в 1-4-х кл. - конкурс малюнків «Дружба починається з посмішки», в 5-х кл.- заняття «Дружба. Кордони дружби».

- проведення місячника попередження дитячої бездоглядності.

Висновки до розділу II

Проведення експериментального дослідження здійснювалося за такими критеріями : когнітивний; емоційно-особистісний; діяльнісно-поведінковий. На підставі отриманих результатів констатувального експерименту ми можемо зробити висновок про загальний рівень сформованості девіантної поведінки підлітків як такий, що потребує впровадження додаткових ефективних засобів, форм і методів соціально-педагогічної роботи. До групи з низьким рівнем девіантної поведінки було віднесено 41% учнів, до групи із середнім рівнем сформованості девіантної поведінки було віднесено 34% опитаних, до групи з високим рівнем сформованості девіантної поведінки – 25% учнів.

Найбільш вираженими у досліджуваній групі респондентів є показники тривожності, імпульсивності, невпевненості і схильності до нечесної поведінки.

До подолання суспільних норм і правил виявлено схильність у 25% респондентів. Хороший соціальний контроль поведінкових реакцій при цьому виявлено у 45% респондентів. Готовність реалізувати адиктивну поведінку була діагностована у 35% респондентів. Схильність підлітків до аутоагресивної поведінки на рівні 7%, що беззаперечно підтверджує відсутність тенденції до соматизації тривоги, відсутність схильності до реалізації комплексів провини в поведінкових реакціях у більшості опитаних, 42% респондентів виявили агресивну спрямованість особистості у стосунках з іншими людьми. Схильність реалізовувати негативні емоції безпосередньо в поведінці виявлено у 27% опитаних, слабкість вольового контролю емоційної сфери притаманна 34% респондентів.

У ході дослідження встановлено, що для мінімізації або усунення тих чи інших проявів девіацій у підлітків необхідно не лише застосування визначених форм і методів (тематичні дні, інтерактивні заняття, соціально- психологічні, просвітницькі тренінги, медіація тощо), а й: по-перше, проводити профілактику одночасно всіх видів девіантної поведінки, які є актуальними у підлітковому

середовищі; по-друге, об'єднати у профілактичному напрямку зусилля педагогів, батьків і громадськості. З урахуванням того, що саме школа має всі можливості для об'єднання цих зусиль, вона повинна відігравати координуючу роль в організації процесу соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків.

Отримані результати експериментального дослідження дають підстави стверджувати про необхідність посилення соціально-педагогічної роботи з підлітками, схильними до девіантної поведінки, у напрямі розвитку їх соціальності, корекції адикцій, формування емоційно-вольової сфери розвитку просоціальних особистісних якостей, соціально схвальних способів поведінки.

Основними принципами реалізації форм і методів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків можна вважати: опора на потенційні можливості дитини; принцип активізації свідомості й життєвого досвіду особистості; принцип безпеки навчання і створення сприятливої атмосфери навчання; принцип випереджаючого навчання та інші.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі представлено теоретичне узагальнення проблеми роботи соціального працівника з профілактики девіантної поведінки серед дітей. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення поставленої мети, розв'язання завдань і дають право для формулювання таких *висновків*:

1. Вивчено сутність поняття девіантної поведінки. Девіантна поведінка визначається як поведінка, що відхиляється, тобто як окремі вчинки або система вчинків, що суперечать загальноприйнятим у суспільстві правовим чи моральним нормам.

Термін «девіантна поведінка» можна застосовувати до дітей не молодше 5 років. Девіантна поведінка – це стійка поведінка особистості, що відхиляється від соціальних норм.

2. Охарактеризовано нормативно-правову базу соціальної підтримки дітей з девіантною поведінкою. Соціально-педагогічна підтримка дітей з девіантною поведінкою ґрунтується на дотриманні норм міжнародного законодавства. Основним законом, на який орієнтується у своїй діяльності соціальний робітник, є Конвенція про права дитини. Дана Конвенція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989 р., визнає дитиною кожну людську істоту до досягнення нею 18-річного віку, розглядає дітей як особливу соціально-демографічну групу населення, яка потребує спеціальної системи захисту, вважає за необхідне створення сприятливих умов для виживання, здорового і гармонійного розвитку кожної дитини як особистості, сприймаючи її самостійним суб'єктом права.

3. Описано соціально-психологічні особливості дітей з девіантною поведінкою. Вивчення особистісного розвитку підлітків з територіальних угруповань показує, що в учасників угруповання сильніше виражені ідентифікація з батьками і слабкіше з вчителями, крім того, вони сильніше орієнтовані на недиференційовані групи, а не конкретних людей. Найсильніший вплив великої групи пов'язано з відчуттям власної анонімності, поступаючи

«як усі», підліток втрачає почуття відповідальності за свої дії. Соціально-психологічні особливості виявляються у ставленні девіантних підлітків між собою та ставлення до них суспільства. Хоча ставлення до девіантного підлітка з боку суспільства досить негативне, важливо з'ясувати: яка специфіка цих відносин і в чому проявляються труднощі.

4. Обґрунтовано форми і методи соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків. Виділено наступні профілактичні форми й методи: методи діагностики девіантної поведінки (тести; анкетування; метод вивчення документів з особистої справи підлітка; бесіда; спостереження); форми й методи непрямого профілактичного впливу (психологічний тренінг; тренінг комунікативних умінь; тренінг формування впевненості в собі та вміння виходу зі стресових ситуацій; тренінг профілактики девіантної поведінки з основами правових знань підлітків).
Форми й методи вторинної профілактики: методи превентивного виховання (створення ситуації психологічного комфорту; установлення довірливих відносин з підлітком; формування у підлітків позитивної самооцінки; розробка правильних навичок спілкування і поведінки; формування пізнавальних інтересів тощо) й прямого (бесіди із запрошеними на виховні години працівниками медичних, соціально-реабілітаційних, правоохоронних закладів, педагогами-валеологами, соціальними педагогами; конкурси плакатів і стіннівок), і непрямого профілактичного впливу (соціально-психологічні тренінги з профілактики девіантної поведінки; рольові ігри; дискусії в класі).
Форми й методи третинної профілактики: методи корекції девіантної поведінки (методи руйнування негативного типу характеру – метод «вибуху» і метод реконструкції характеру; метод перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості; переконання; перебудови життєвого досвіду: обмеження; перенавчання; переключення; регламентації способу життя; попередження негативної та стимулювання позитивної поведінки; змагання; індивідуальна робота; зустрічі підлітків «групи ризику» із психологом) та реабілітація девіантних підлітків (методи поведінкової (практичної) корекції, «Групова

психотерапія підлітків девіантної поведінки», методикокогнітивної терапії, технологія переосмислення проблемної ситуації, методи гештальттерапії тощо)

5. Визначено рівень девіантної поведінки підлітків. Проведення експериментального дослідження здійснювалося за такими критеріями: когнітивний; емоційно-особистісний; діяльнісно-поведінковий. На підставі отриманих результатів констатувального експерименту ми можемо зробити висновок про загальний рівень сформованості девіантної поведінки підлітків як такий, що потребує впровадження додаткових ефективних засобів, форм і методів соціально-педагогічної роботи. До групи з низьким рівнем девіантної поведінки було віднесено 41% учнів, до групи із середнім рівнем сформованості девіантної поведінки було віднесено 34% опитаних, до групи з високим рівнем сформованості девіантної поведінки – 25% учнів.

Найбільш вираженими у досліджуваній групі респондентів є показники тривожності, імпульсивності, невпевненості і схильності до нечесної поведінки. До подолання суспільних норм і правил виявлено схильність у 25% респондентів. Хороший соціальний контроль поведінкових реакцій при цьому виявлено у 45% респондентів. Готовність реалізувати адиктивну поведінку була діагностована у 35% респондентів. Схильність підлітків до аутоагресивної поведінки на рівні 7%, що беззаперечно підтверджує відсутність тенденції до соматизації тривоги, відсутність схильності до реалізації комплексів провини в поведінкових реакціях у більшості опитаних, 42% респондентів виявили агресивну спрямованість особистості у стосунках з іншими людьми. Схильність реалізувати негативні емоції безпосередньо в поведінці виявлено у 27% опитаних, слабкість вольового контролю емоційної сфери притаманна 34% респондентів.

6. Розроблено методичні рекомендації з реалізації форм і методів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження негативних форм девіантної поведінки підлітків. Рекомендовані заходи:

- проведення місячника та тижня права, місячника «За здоровий спосіб життя», тижнів правових знань (лютий, квітень);

- проведення анкетувань учнів щодо обізнаності учнів своїх прав («Наші права в школі»);
- створення правового клубу для старшокласників з метою підвищення загального рівня правової культури, набуття учнями необхідних правових знань;
- проведення годин спілкування «Мої права – мої обов'язки» з учнями 7-8-х класів;
- проведення інтелект-шоу «Твоя правова культура», «Подорож до країни права» для учнів 9- 11-х класів;
- проведення конкурсів малюнків для учнів початкової школи, стіннівок «Мої права в моїй школі» для учнів середньої і старшої школи;
- проведення соціальним педагогом тренінгових занять з учнями 10-х класів «Молодь та протиправна поведінка», «Гендерна рівність. Насильство в сім'ї», з учнями 6-9 класів – «Знай свої права. Виконуй свої обов'язки»;
- проведення психологом з учнями 6, 7-х класів тренінгів «Права та обов'язки», з учнями 9, 10-х класів – «Свідомий вибір»;
- проведення тижня толерантності: практикумів в 5, 6, 9-х класах «Толерантність – принцип суспільства», в 7-х класах практикум «Правовий захист», в 8-х кл. – «Права людини з ВІЛ», тренінгу «Хто твої сусіди?», в 1-4-х кл. - конкурс малюнків «Дружба починається з посмішки», в 5-х кл.- заняття «Дружба. Кордони дружби».
- проведення місячника попередження дитячої бездоглядності.

Виконана робота не претендує на остаточне розв'язання заявленої проблеми. Подальші напрямки дослідження спрямовані на вивчення гендерних особливостей девіантної поведінки серед дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абсалямова Л.М. Готовність до ризику як особливість розвитку особистості підлітка: методи дослідження. Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України. За ред. академіка С.Д. Максименка. К.: Міленіум, 2006. Вип. 29. С. 48 – 57.
2. Адамович В.Г. Правове і превентивне виховання учнів. Шкільна бібліотека: загальнодержавний для шкільних бібліотекарів. Київ, 2010. № 4. С. 147-149.
3. Андронюк Т.А. Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі: дис. канд. пед. наук: 13.00.02. К., 2002. 256 с.
4. Архипова С. П. Соціальна педагогіка: навчально-методичний посібник. С. П. Архипова, Г. Я. Майборода. Черкаси-Ужгород, 2002. 154 с.
5. Афанасьєва В. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі. Соц. педагогіка: теорія та практика. 2009. № 1. С. 47-52.
6. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи: автореф. дис. Наздобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец: 13.00.05 «Соціальна педагогіка» /Вікторія Вікторівна Афанасьєва; Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ, 2011. 22 с.
7. Бабенко Н.Б. Соціологія вільного часу і дозвілля: навчальний посібник. К. : ДАКККіМ, 2006. 196 с.
8. Бабич В.П. Сучасні підходи до профілактичної роботи з девіантної поведінки учнів. Директор школи. 2007. № 44. С. 24-27.
9. Бандурка О.М., Основи психології і педагогіки: Підручник. О.М. Бандурка, В.О. Тюріна, О.І. Федоренко. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр.справ, 2003. 336 с.

10. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
11. Бенько Л. Нормативна і девіантна поведінка особистості в умовах соціалізації. Соціальна психологія. 2006. № 5. С. 6–69.
12. Бех І.Д. Виховання особистості: [Монографія]: У 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретично-технологічні засади. І.Д. Бех. К.: Либідь, 2003. 280 с.
13. Богданова І. М. Соціальна педагогіка: навч. посібник. К.: Знання, 2008. 343 с.
14. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки. К.: МАУП, 2006. 88 с.
15. Виноградова Т.В. Превентивне виховання як головний компонент формування правової культури підлітків. Рідна школа. 2009. № 10. С. 28–31
16. Ворона О.І. Прояви девіантної поведінки у школярів та методи її корекції. Таврійський вісник освіти. 2009. № 4. С. 205–210.
17. Галузяк В.М. Моральне виховання у педагогіці США: теорія і практика, Л.І. Довгань. Вінниця, РВВ ВДАУ, 2009. 231 с.
18. Галузяк В.М. Педагогіка: навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. В.М. Галузяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. Вінниця: Видавництво ТОВфірма «Планер», 2012. 400 с.
19. Герасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: дис. док. філ.наук: 12.00.12. Т.З. Герасимів. Львівський держ. ун-т. Ужгород, 2010. 75 с.
20. Главацька О.Л. Основи самовиховання особистості: навчально-методичний посібник. Тернопіль, 2008. 206 с.
21. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам: Пер. з англ. К.: Либідь, 2003. 520 с.
22. Гордеева Ж. В. Самооцінка як структурний компонент самосвідомості дитини: теоретико-методологічні основи дослідження, його

методи та організація / Ж.В. Гордєєва // Актуальні проблеми психології. Зб. Фаховий ВАК України Т.1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Ч. 25. К.: Вид-во «А.С.К.» за ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки, 2010. С. 156–164.

23. Давиденко О.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків. Соціальний педагог. 2010. № 3. С. 45-51.

24. Демічева А.В. Проблеми девіантної поведінки молоді в умовах трансформації сучасного українського суспільства: Автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.06. Харк. держ. ун-т. Х., 1998. 16 с.

25. Дзюбка Л.В. Рання шкільна дезадаптація: обґрунтування гіпотези. Педагогіка і психологія. №1. 1999. С. 111–112.

26. Діагностика та корекція соціальної дезадаптації підлітків: Посібник для психологів, педагогів, психосоціальних та соціальних працівників. За ред. С.А. Беличевої. К., 2000. 287 с.

27. Дмітрієва О.А. Гіперактивність й агресивність як форми девіантного поведіння. Комплексний підхід до розв'язання проблеми. Шкільному психологу. Усе для роботи. № 2, 2009. С. 7-15.

28. Дроздов О.Ю. Проблеми агресивної поведінки особистості: навчальний посібник, М.А. Скок. Чернігів. : ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2000. С. 16–33.

29. Єжова О.О. Формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: навч.-метод. посіб. Кіровоград. : Імекс ЛТД, 2014. 172 с.

30. Запобігання відхиленням у поведінці школярів. За ред. Б.С. Кобзаря, Е.І. Петухова. К.: Вища школа, 1992. 143 с.

31. Зайцева З.Г. Школа і важковиховувані підлітки. К.: Знання, 2001. 297 с.

32. Зверєва І.Д. Соціальна педагогіка: соціальна робота. І.Д. Зверєва, Л.Г. Коваль, С.А. Хлєбїк К., 1997. 392 с.

33. Іваницький О.В. Девіантна поведінка молоді в Україні: чинники виникнення та державні заходи подолання. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка, 2008. С. 55–63.
34. Казьмерчук А.В. Особливості девіантної поведінки серед молоді. Девіантна поведінка в дитячому віці: Матеріали наук.-практ.конф. Євпаторія, 2009. С. 77–82.
35. Капська А.Й. Соціальна педагогіка: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 256с.
36. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання [Текст] навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і переробл. К. : Вища шк., 2005. 341с.
37. Кащенко В.П. Асоціальна поведінка школяра. Питання психології. 2003. № 5. С. 43.
38. Квасниця Л.М. Програма превентивного виховання. Позашкілля. 2011. № 2. С.28–30.
39. Ківенко Н.В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма. Ірпінь: Академія держ. податкової служби України, 2002. 240 с.
40. Клішевич Н. А. Соціально-педагогічна робота з підлітками з делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Наталія Анатоліївна Клішевич. К., 2011. 20 с.
41. Ключко О.А. Превентивне навчання як засіб формування особистості та соціальної компетентності. Біологія (Осн.). 2009. № 9. С.2–5
42. Кльоц Л.А. Профілактика агресивної та жорстокої поведінки серед неповнолітніх. Психолог. 2009. № 19. С. 8–17.
43. Кобзар Б.С. Запобігання відхилень у поведінці школярів. К.: Знання, 2002. 361 с.
44. Когут С.Г. Девіантна поведінка дітей та молоді: проблеми й шляхи розв'язання. Вісник Львів. Ун-ту. 2008. С. 190–197.
45. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі

професійного педагогічного спілкування. І. В. Козубовська, Г. В. Товканець. Ужгород: Патент, 1998. 195 с.

46. Коношенко Н. А. Соціально-педагогічна реабілітація девіантних молодших школярів в умовах реабілітаційних центрів: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05; Луганський Нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Луганськ, 2012. 20 с.

47. Короткий термінологічний словник із соціальної педагогіки, соціальної роботи. уклад. Л. В. Лохвицька, І. І. Доброскок. Переяслав-Хмельницький, 2007. 144 с.

48. Кошова І. В. психологія девіантної поведінки : навч. посібник. Ніжин : НДУ імені М. Гоголя, 2009. 167 с.

49. Лазаренко В. І. Наркоситуація в Україні та девіантна поведінка молоді: дис. канд. соціол. наук: 22.00.04; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2003. 221 с.

50. Левшунова Н. В. Методи превентивного виховання. Психолог. 2010. № 26. С. 26–31.

51. Линник Л. М. Важковиховувані діти: вплив сімейного середовища. Соціальна робота в Україні: теорія і практика: науково методичний журнал. К., 2003. № 1. С. 93–99.

52. Линник Л. М. Попередження відхилень у поведінці молодших школярів у контексті національного виховання. Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. пр. Луцьк: Волинський Академічний Дім, 2002. Вип. 4. С. 136–143.

53. Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец: 13.00.05 «Соціальна педагогіка»; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. К., 2006. 22 с.

54. Лозинський Е. П. Шкільний центр профілактики правопорушень. Директор школи. Україна. 2008. № 5. С. 32–43.

55. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки:

навч.

посіб. К. : Академія праці і соціальних відносин, 2000. 50 с.

56. Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології: навч. посібник. Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. К.: Перун, 1996. 464 с.

57. Максимова Н. Ю. Основи психології девіантної поведінки : підручник. К.: ВПЦ «Київський університет», 2008. 439 с.

58. Мартинюк Т. А. Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. Державний заклад «Волинський національний педагогічний університет імені Лесі Українки». Луцьк, 2011. 20 с.

59. Немченко С. Г. Портрети девіантних підлітків. Психологічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: методичні рекомендації для вчителів, психологів загальноосвітніх шкіл. Запоріжжя: «Прем'єр», 2005. 84 с.

60. Немченко С.Г. Девіантна поведінка як чинник порушення життєвої компетенції: актуальність проблеми. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). № 1. Бердянськ: БДПУ, 2005. С.98–102.

61. Оржеховська В. М. Проблема насильства неповнолітніх як гостре соціальне явище. Позакласний час. 2008. № 9. С. 12–26.

62. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 650 с.

63. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки. Ніжин : Видавництво НДПУ ім. М.Гоголя, 2004. 42 с.

64. Потапова Л. В. Профілактика ВІЛ-СНІДу, наркоманії та алкоголізму: підруч. для вищ. навч. закл. Запоріжжя: ЗДУ, 2003. 107 с.

65. Робота вчителя з педагогічно занедбанними учнями: методичні рекомендації. упорядник Г.А. Іваниця. Вінниця.: ВОПОПП, Відділ

інформаційних технологій, 2008. 22 с.

66. Сорочинська В. Є. Профілактика негативних явищ серед учнівської та

студентської молоді (наркоманія, алкоголізм, СНІД) : навчально-методичний посібник для вищ. навч. закл. В. Є. Сорочинська, О. А. Удалова, В. С.Штифурак, О. Ю. Удалова. К., 2003. 168 с.

67. Социальная дезадаптация: нарушение поведения детей и подростков. под ред. Н. В. Востриковой и др. – М. : Изд. Дом Грааль, 1996. 184 с.

68. Співак В.І. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна. 2009. Випуск XI. 266 с.

69. Тарновська О. С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота: Навч.-метод. посіб. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2003. 82 с.

70. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 230 с.

71. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології: навч.-метод. посіб. С.Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. Луганськ : Альма-матер, 2005. 552 с.

72. Шарапова О. В. Педагогічні умови комплексної корекції девіантної поведінки школярів. Інститут проблем виховання АПН України. К., 2003. 205 с.

73. Штифурак В. С. Виховна робота з важковиховуваними дітьми: навчально-методичний посібник. Вінниця, 2003. 45 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика вад особистісного розвитку ДВОР(автор З. Карпенко)

Вік учнів: 9 – 11 років

Обладнання: роздруковані бланки відповідей тесту, опитувальник, олівці чи ручки

Інструкція: учню пропонується відповісти на запитання, що стосуються різних сторін його особистості: поведінки, самопочуття, бажань, страхів, переконань тощо.

« - Ти маєш чудову нагоду поглянути на себе збоку і проаналізувати, що ти знаєш про себе, поділитися цими знаннями з дорослими, аби вони краще пізнали тебе і змогли тебе розуміти, спілкуватися з тобою, навчати тебе.

У спеціальному бланку для відповідей навпроти відповідного номера твердження треба поставити знак «+», якщо ти згоден з твердженням, і знак «-», якщо ти з твердженням не згоден.

Не розмірковуй довго, відповідай одразу, вслуховуючись у зміст. У відповіді будуть правильними, якщо ти відповідатимеш чесно. »

Інтерпретація результатів:

8 – 10 балів - високий рівень вираженості вади; 4 – 7 балів - середній рівень вираженості вади; 1 – 3 бали- низький рівень вираженості вади.

Опитувальник ДВОР

1. Мені важко зосередитися на чомусь одному.
2. Я не можу довго працювати не втомлюючись.
3. Я переживаю з будь-якого приводу.
4. Під час виконання завдання я дуже напружений і скутий.
5. Я часто думаю про можливі неприємності.
6. Я лякливий, багато що викликає в мене страх.
7. Я не люблю чекати.
8. Я не люблю починати нову справу.
9. Я неспокійно сплю, погано засинаю.
10. Я невпевнений у своїх силах, боюся труднощів.
11. Я завжди швидко знаходжу відповідь, коли про щось запитують (можливо і неправильно,але дуже швидко).

12. У мене часто змінюється настрій.
13. Мені часто все набридає.
14. Я швидко, не вагаючись, приймаю рішення.
15. Я часто відволікаюсь на уроках.
16. Коли хтось з дітей на мене кричить, я також кричу у відповідь.
17. Я впевнений, що впораюсь з будь-яким завданням.
18. Я люблю діяти, а не розмірковувати.
19. В іграх я не підкоряюся правилам.
20. Я гарячкую під час розмови.
21. Коли хтось мене образить, я прагну поквитатися з ним.
22. Іноді мене тішить, коли я щось зламаю, розірву, розіб'ю.
23. Я дуже серджуся, коли хтось сміється з мене.
24. Мені здається, що інколи я хочу зробити якусь шкоду.
25. У відповідь на вказівки мені хочеться зробити все навпаки.
26. Я люблю бути першим, верховодити, підкоряти собі інших.
27. Я легко можу посваритися чи побитися.
28. Я не поступаюся іншим, не ділюся з ними нічим.
29. Я не можу змовчати, коли чимось незадоволений.
30. Часом я так наполягаю на своєму, що людям навколо уривається терпець.
31. Я люблю, коли мене хвалять за те, що насправді зробила інша людина.
32. Мені подобається отримувати більше від того, що насправді належить.
33. Я часто звинувачую кого-небудь у тому в чому насправді винний сам.
34. Трапляється, що я привласнюю речі, що належать іншій людині.
35. Мені подобається перебільшувати, хвалитися, вигадувати небилиці.
36. Я часто порушую свої обіцянки.
37. Я завжди знаходжу виправдання непорядному вчинку.
38. Я не визнаю своїх помилок.
39. Я роблю все задля своєї вигоди.
40. Я рідко зізнаюся, що заподіяв комусь шкоду.
41. Я часто порушую правила поведінки, встановлені вчителем.
42. Я люблю сміятися з інших.
43. Я кривджу своїх товаришів: б'ю їх, штовхаю, дражню.
44. Часто я говорю одне, а роблю протилежне.
45. Я розповідаю непристойні історії, вживаю лайливі слова.
46. Перекоаний, що мої пустощі нікому не шкодять.

47. Для своєї вигоди я часто обдурюю інших.
48. Діти скаржаться на мене, не хочуть гратися зі мною.
49. Я люблю розповідати жахливі історії, про які дізнався з кінофільмів і розмов міждорослими.
50. Я знущаюся з тварин, нищу без потреби рослини.
51. Я цураюся своїх ровесників, тримаюся від них віддалік.
52. Я не довіряю людям, побоююся їх.
53. Я не люблю дивитися в очі людині, з якою розмовляю.
54. Я мовчазний, не підтримую розмову з чужими людьми.
55. Мене часто запитують, чим я незадоволений.
56. Мене часто підозрюють у негарних вчинках.
57. Люди часто навмисно ображають мене.
58. Я часто буваю засмученим.
59. Я люблю гратися сам.
60. Дитяча компанія швидко мені набридає.
61. Мені небайдуже, що про мене думають інші.
62. Я повинен завжди все знати.
63. Я не маю права помилятися.
64. Я намагаюся виправдати свої вчинки перед іншими людьми.
65. Спочатку я дбаю про інших, а потім вже про себе.
66. Коли я зроблю помилку, у мене з'являється почуття провини.
67. Усі люди, з якими я спілкуюся, повинні мене любити.
68. Інші люди мають право контролювати мою поведінку.
69. Я намагаюся допомогти людям навіть тоді, коли мене про це не просять.
70. Якщо я вже прийняв рішення, то не маю права передумати.
71. Мої успіхи залежать від удачі, талану, щасливого випадку.
72. Я волію почекати, поки мої труднощі розв'яжуться самі собою.
73. Мої оцінки в школі не залежать від моїх цінностей.
74. Мої успіхи залежать від допомоги інших людей.
75. За мене вирішують інші, що і як робити.
76. Я не винен, що не можу домогтися кращих результатів.
77. Я не планую того, що зі мною трапляється.
78. Я сам нічого не можу змінити в своєму житті.
79. За моє здоров'я відповідають дорослі.
80. Діти виростають такими, якими їх виховують батьки.

81. Я більше люблю слухати казки, ніж вірші.
82. Коли я їду з мамою в магазин, я більше хотів би, щоб мені купили цукерки, ніж книжку.
83. Я не мрію стати актором.
84. Мені не подобаються квіти.
85. Мені більше подобається звичайна їжа, яку мама готує щодня, ніж фрукти — ананаси, мандарини, ківі.
86. Я не радію, коли бачу щось красиве і незвичайне.
87. Мене цікавлять технічні іграшки, наприклад, автомобілі, літаки, мотоцикли...
88. Мені не подобається гратися з ляльками.
89. Я не люблю вигадувати різні небилиці.
90. Я не плачу, коли чую сумну історію.

Визначення схильності до адиктивної, агресивної, деліквентної поведінки (А. Н. Орел)

Призначення тесту. Пропонована методика діагностики схильності до поведінки, що відхиляється (СВП) є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм поведінки, що відхиляється. Опитувальник є набором спеціалізованих психодіагностичних шкал, спрямованих на вимірювання готовності (схильності) до реалізації окремих форм поведінки, що відхиляється. Методика передбачає облік та корекцію установки на соціально бажані відповіді випробовуваних. Шкали опитувальника діляться на змістовні і службову. Змістовні шкали спрямовані на вимірювання психологічного змісту комплексу пов'язаних між собою форм девіантної поведінки, тобто соціальних і особистісних установок, що стоять за цими поведінковими проявами. Службова шкала призначена для вимірювання схильності досліджуваного давати про себе соціально-схвалювану інформацію, оцінки достовірності результатів опитувальника в цілому, а також для корекції результатів за змістовними шкалами в залежності від вираженості установки випробовуваного на соціально-бажані відповіді.

Інструкція до тесту: Перед вами є ряд тверджень. Вони стосуються деяких сторін вашого життя, вашого характеру, звичок. Прочитайте перше твердження і вирішіть чи вірно дане твердження стосовно до вас.

- Якщо вірно, то на бланку відповідей поряд з номером, відповідним твердженню, в квадратику під позначенням «так» поставте хрестик або галочку.
- Якщо невірно, то поставте хрестик або галочку в квадратику під позначенням «ні».
- Якщо вам важко відповісти, то постарайтеся вибрати варіант відповіді, який все-таки більше відповідає вашій думці. Таким чином відповідайте на всі пункти опитувальника. Якщо помилитеся, то закресліть помилкову відповідь і поставте ту, яку вважаєте за потрібне. Пам'ятайте, що ви висловлюєте власну думку про себе зараз. Тут не може бути «поганих» або «хороших», «правильних» чи «неправильних» відповідей. Не обмірковуйте відповідей дуже довго, важлива ваша перша реакція на зміст твердження. Поставтеся до роботи уважно і серйозно. Недбалість, а також прагнення «поліпшити» або «погіршити» відповіді призводять до недостовірних результатів. Що стосується труднощів ще раз прочитайте цю інструкцію або зверніться до того, хто проводить тестування. Не робіть ніяких позначок в тексті опитувальника.

Тест

1. Я надаю перевагу одягу неяскарих, приглушених тонів.

2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в яких-небудь бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає «маминим синочком» і нічого не можедобитися в житті.
6. Я б взявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи хвалюся.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.
10. Я ціную в людях обережність і обачність.
11. Тільки слабкі і боягузливі люди виконують усі правила і закони.
12. Я волів би роботи, пов'язаної зі змінами та подорожами.
13. Я завжди кажу тільки правду.
14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі і впливаючі напсихіку речовини - це цілком нормально.
15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся не вдаватися до лайки.
16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.
17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.
18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки вона хоче.
19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я зазвичай зберігаю спокій.
20. Мені звичайно ускладнює роботу вимога зробити її до певного терміну.
21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де дозволено.
22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний сексуальний(статевий) потяг.
23. Я іноді не слухаюсь батьків.
24. Якщо при по купці автомобіля мені доведеться обирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.
25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.
26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.
27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.
28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.
29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: "Сім разів відміряй, один раз відріж».
30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.

31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.
32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це не вигідно.
33. Буває, що мені так і хочеться вилятися.
34. Мають рацію люди, які в житті слідуєть прислів'ю: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».
35. Бувало, що я випадково потрапив у бійку після вживання спиртних напоїв.
36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.
37. Якби в наш час проводилися б бої гладіаторів, то б обов'язково брав в них участь.
38. Буває, що іноді я говорю неправду.
39. Терпіти біль назло всім буває навіть приємно.
40. Я краще погоджусь з людиною, ніж стану сперечатися.
41. Якби я народився в давні часи, то став би благородним розбійником.
42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.
43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випив.
44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.
45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.
46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань - це нормально.
47. Іноді я сумую на уроках.
48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.
49. Якщо людина дратує мене, то я готовий висловити йому все, що я про неї думаю.
50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.
51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.
52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.
53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.
54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.
55. Я намагаюся уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.
56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.
57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.
58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.
59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.

59. Я можу згадати випадки, коли я був таким злим, що хапав першу-ліпшу під руку і ламав її.
60. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.
61. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.
62. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.
63. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.
64. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.
65. Коли людина в запалі суперечки вдається до «сильних» виразів - це нормально.
66. Я часто не можу стримати свої почуття.
67. Бувало, що я запізнювався на уроки.
68. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.
69. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.
70. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.
71. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.
72. Я часто здійснюю вчинки під впливом хвилинного настрою.
73. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
74. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.
75. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.
76. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.
77. Іноді я буваю так роздратований, що стукаю по столу кулаком.
78. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.
79. Я б спробував якісь пригнічуючі речовини, якби твердо знав, що це не зашкодить моему здоров'ю і не спричинить покарання.